

เอกสารวิชาการส่วนบุคคล
(Individual Study)

หลักนิติธรรมกับการเข้าใช้ข้อสั่งการมีทรัพย์สินของรัฐ

จัดทำโดย นายมนตรี กนกวารี
รหัส ๕๙๐๑๔๒๗

รายงานนี้เป็นส่วนหนึ่งของการอบรม
หลักสูตรหลักนิติธรรมเพื่อประชาธิปไตย รุ่นที่ ๔
วิทยาลัยรัฐธรรมนูญ
สำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ

ลิขสิทธิ์ของสำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ

หลักนิติธรรมกับการเข้าใช้ทรัพย์สินของบุคคลอื่นโดยรัฐ

นายมนตรี กนกวารี

บทคัดย่อ

สิทธิในทรัพย์สินเป็นสิทธิพื้นฐานของมนุษย์ที่สำคัญประการหนึ่ง ดังเช่นที่ระบุตามแบบตะวันตกในเรื่องสิทธิในแนวคิดของจอห์น ล็อก ที่เห็นว่า คนแต่ละคนย่อมมีทรัพย์สินส่วนตัวที่นอกจากเจ้าของแล้วคนอื่นไม่มีสิทธิ์ แต่เมื่อมนุษย์ร่วมกันสร้างสังคมการเมืองโดยการก่อเกิดขึ้นของรัฐ จะสามารถประกันถึงสิทธิและเสรีภาพที่มีตามธรรมชาติได้ดีกว่าแต่ละคนใช้อำนาจบังคับใช้กฎหมายด้วยตนเอง ด้วยความไว้วางใจของประชาชนว่ารัฐสามารถป้องกันสิทธิและเสรีภาพของตนได้ แต่ตามทฤษฎีของตะวันออก เมื่อพิจารณาจากกฎหมายตราสามดวงของไทย พบว่า รัฐมีการจัดสรรทรัพย์สินตามโครงสร้างสังคมคือระบบศักดินา โดยรัฐเข้ามามีส่วนในการจัดการสิทธิในที่ดิน โพรทาส และจัดการมรดกเพื่อช่วยเสริมสร้างความมั่งคั่งและมั่นคงของรัฐ ทำให้เจ้านายและขุนนางมีสิทธิในการครอบครองทรัพย์สินมากกว่าไพร่และทาส และรัฐก็มีมาตรการทางกฎหมายในการจัดการที่ดิน ทำให้คนทุกสถานภาพสามารถที่จะได้มาซึ่งที่ดินทำกินเพื่อประโยชน์ของรัฐ และรัฐมีมาตรการที่จะนำทรัพย์สินบางส่วนของเจ้านาย ขุนนาง และเศรษฐีคหบดี กลับคืนสู่พระคลังของรัฐ เมื่อนำทฤษฎีของทั้งสองทฤษฎีมาพิจารณาพร้อมกับหลักการที่ศาลรัฐธรรมนูญได้วินิจฉัยในคดีที่ ๑๓/๒๕๕๖ จะเห็นได้ว่าเป็นไปตามทฤษฎีทั้งสองแนวคิดต่อการสร้างความเป็นธรรมของสิทธิในทรัพย์สิน และสะท้อนถึงหลักนิติธรรมโดยคำนึงถึงหลักการที่เจ้าหน้าที่ของรัฐจะต้องเคารพต่อสิทธิในทรัพย์สิน ภายใต้การบังคับใช้กฎหมายที่เป็นธรรม โดยไม่กระทบกระเทือนต่อสาระสำคัญของสิทธิ รวมทั้งการคำนึงถึงกฎหมายที่ได้รับการประกาศใช้แล้วจะต้องได้รับการบังคับให้สอดคล้องต้องกัน โดยต้องบังคับการให้เป็นไปตามเนื้อหาของกฎหมายที่ได้ประกาศใช้

คำสำคัญ นิติธรรม สิทธิในทรัพย์สิน ศาลรัฐธรรมนูญ

๑. ความนำ

ความคิดเรื่อง “สิทธิ” มีประวัติความเป็นมาที่ยาวนาน ซึ่งคำว่า “สิทธิ” (right) ในทางตะวันตกนั้นเป็นสิ่งที่มีการถกเถียงกันในเชิงปรัชญาอย่างกว้างขวาง ในทฤษฎีของจอห์น ล็อก ถือว่าเรื่องสิทธินั้นเป็นสิ่งที่สำคัญของมนุษย์ทุกคน ในแง่ของความเป็นเจ้าของและการครอบครองสิทธิในทรัพย์สินที่อยู่ตามธรรมชาติ และสิทธิในชีวิตของปัจเจกชน ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการให้ความหมายและความสำคัญของสิทธิในชีวิต และสิทธิในการที่จะได้รับความคุ้มครองจากรัฐ รัฐจึงมีเพียงหน้าที่ในการตอบสนองความต้องการของประชาชนในฐานะที่ประชาชนที่เป็นเจ้าของรัฐบาลและเป็นผู้รับประโยชน์จากการบริหารงานของรัฐบาล พร้อมทั้งการได้เข้าไปครอบครองสิทธิของปัจเจกชน เมื่อกลับมาพิจารณาถึงสิทธิในทรัพย์สินในทฤษฎีของจอห์น ล็อก โดยการพิจารณาจากเนื้อหาของกฎหมายตราสามดวง ซึ่งได้สะท้อนถึงบทบาทของรัฐในการจัดการทรัพย์สินในสมัยอยุธยา โดยรัฐได้เข้ามามีบทบาท โดยเริ่มตั้งแต่การจัดโครงสร้างทางสังคมตามระบบศักดินา บทบาทของรัฐในการจัดสรรทรัพย์สินเมื่อเจ้านายและขุนนางเสียชีวิตลง รวมทั้งรัฐยังได้กำหนดแนวทางของรัฐในการควบคุมและป้องกันแรงงานทาสมิให้มีการบาดเจ็บ สูญเสีย สำหรับระบบเศรษฐกิจของอยุธยา อันสะท้อนถึงแนวคิดในการจัดการทรัพย์สินในสมัยอยุธยา ซึ่งสะท้อนให้เห็นหลักการสำคัญของสภาวะและเหตุผลของความชอบธรรมที่รัฐจะเข้ามาจัดการเกี่ยวกับทรัพย์สินของบุคคล

๒. แนวคิดและทฤษฎี

แนวคิดและทฤษฎีในเรื่องสิทธิในทรัพย์สินที่มีความเกี่ยวข้องกับการนำไปสู่การอธิบายต่อหลักนิติธรรมของกรณีที่รัฐจะเข้าใช้ทรัพย์สินของบุคคลและสิทธิในทรัพย์สินของบุคคล มีแนวคิดที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

๒.๑ สิทธิในทรัพย์สิน แนวคิดในเรื่องทรัพย์สินโดยการพิจารณาผ่านมุมมองต่อสิทธิและการจัดการของรัฐต่อทรัพย์สินของบุคคลสะท้อนได้ดังนี้

๒.๑.๑ ทฤษฎีของจอห์น ล็อก ความหมายของสิทธิตามแนวคิดของจอห์น ล็อก อาจพิจารณาจากแนวคิดในเรื่องปอเกิดของสิทธิ ดังนี้¹

๑) ทฤษฎีจากปัจจัยทางศาสนาเป็นพื้นฐาน ล็อก มีความเชื่อในคริสต์ศาสนาที่ว่า เมื่อพระเจ้าทรงสร้างโลกและมนุษย์ พระองค์เองได้มอบสิ่งต่างๆ ในธรรมชาติให้เป็นสมบัติร่วมสำหรับให้มนุษย์ทุกคนได้กินได้ใช้เสมอหน้ากัน ความเชื่อดังกล่าวนี้ล็อก ได้นำมาขยายความต่อโดยกล่าวเสียใหม่ว่า ทุกคนมีสิ่งหนึ่งติดตัวมาตั้งแต่เกิดเหมือนกัน สิ่งนี้คือสิทธิโดยธรรมชาติ (Natural rights) สิทธิที่จะอ้างความเป็นเจ้าของในสิ่งที่พระเจ้าทรงประทานมาให้กินให้ใช้ร่วมกันนั่นเอง คนทุกคนมีสิทธิในลักษณะความเสมอภาค คือ

๑.๑) ความเชื่อที่ว่าคนเรามีสิทธิติดตัวมาตั้งแต่เกิด คือ มนุษย์ทุกคนแม้ว่าจะมีสิทธิโดยธรรมชาติเท่าเทียมกัน แต่มนุษย์มีความแตกต่างกันในเรื่องความอดสาหะบาก บั้น นี้คือสาเหตุที่ทำให้คนเรามีฐานะความมั่งคั่งแตกต่างกัน แม้ว่าโดยธรรมชาติทุกคนจะมีสิทธิในสิ่งที่พระเจ้าทรงประทานมาให้เท่าเทียมกันตั้งแต่เกิดก็ตาม

¹ สรวินธุ์ วงษ์สะอาด, แนวความคิดเรื่องสิทธิในทฤษฎีของจอห์น ล็อก, : <https://www.gotoknow.org/posts/566107>, หน้า ๓.

๑.๒) มนุษย์มีสิทธิโดยชอบธรรมที่จะอ้างความเป็นเจ้าของในทรัพย์สิน คือ ล้อคให้แนวคิดที่พระเจ้าทรงประทานสิทธิให้มนุษย์ทุกคนเท่าเทียมกัน แต่บางคนพอใจที่จะสงวนสิทธิของตนเอาไว้ไม่ใช้อย่างเต็มความสามารถ แต่บางคนมีความอู้อหยังมาก ซึ่งผลแห่งแรงงานนั้นยอมทำให้เขาสะสมทรัพย์สินส่วนตัวได้มาก ล้อคให้ทรรศนะว่าสิทธิในทรัพย์สินของบุคคลควรมีจำกัด กล่าวคือ มนุษย์มีสิทธิที่จะเป็นเจ้าของทรัพย์สินที่เขาสามารถหาได้ด้วยแรงกายของเขา และสามารถใช้ประโยชน์เพื่อการดำรงชีวิตโดยไม่สูญเสีย ส่วนเกินจากนั้นไม่ใช่สิทธิของเขาแต่เป็นของผู้อื่น แนวคิดของล้อคในส่วนนี้อาจกล่าวได้ว่าอยู่บนพื้นฐานของข้อจำกัดในการบริโภคของมนุษย์ กล่าวคือ ควรมีทรัพย์สินที่หาได้ด้วยแรงกายพอเพียงเท่าที่จะบริโภคได้โดยไม่ทิ้งสูญเปล่า

๑.๓) มนุษย์ทุกคนเป็นเจ้าของแรงงานของตน โดยล้อคให้ทรรศนะว่า อะไรก็ตามที่เป็นผลผลิตแห่งแรงงานของเขาแม้ว่าผืนแผ่นดินตลอดจนสรรพสิ่งที่พระเจ้าทรงสร้างไว้ จะเป็นสมบัติร่วมของทุกคนก็ตาม คนแต่ละคนย่อมมีทรัพย์สินส่วนตัว ทรัพย์สินส่วนนั้นนอกเสียจากเจ้าของแล้วคนอื่นไม่มีสิทธิ แรงงานจากร่างกายของใครและผลงานจากมือของใคร ย่อมเป็นทรัพย์สินของคนผู้นั้น ด้วยเหตุผลนี้แรงงานย่อมเป็นทรัพย์สินของเจ้าของแรงงานโดย ไม่มีใครมีสิทธิในสิ่งนี้ แม้ว่าครั้งหนึ่งมันจะเคยเป็นสมบัติร่วมของทุกคนก็ตาม ล้อคมีความเห็นว่า พระเจ้าสร้างมนุษย์มาเหมือนกัน ทุกคนต่างไม่มีอะไรเป็นสมบัติส่วนตัวมาตั้งแต่เกิด เรามีเพียงแรงงานเท่านั้น เมื่อมนุษย์ร่วมกันสร้างสังคมการเมือง มนุษย์ได้ตกลงร่วมกันว่าต่อแต่นี้ไปต่างคนต่างจะเคารพในทรัพย์สินของกันและกันทรัพย์สินที่แต่ละคนลงแรงสร้างสรรค์ขึ้นมาย่อมเป็นทรัพย์สินส่วนตัวของคนผู้นั้นเขามีสิทธิโดยชอบธรรมในสิ่งที่เขาออกแรงทำมันขึ้นมา คนอื่นจะละเมิดสิ่งดังกล่าวนี้ไม่ได้

๒) ทรรศนะของสภาวะธรรมชาติมนุษย์ ในทรรศนะของล้อคในสภาวะธรรมชาติมนุษย์ทุกคนเกิดมาบริสุทธิ์ไม่รู้อะไรเลย โดยการเรียนรู้จากการสังเกตและประสบการณ์ และคุณสมบัติประจำตัวมนุษย์ทุกคนก็คือ ความมีเหตุผลอันเป็นสิ่งที่พระเจ้าประทานมาให้แก่มนุษย์ทุกคน เหตุผลของมนุษย์เต็มไปด้วยเมตตาธรรม ใฝ่สันติ การกระทำใดๆ ของมนุษย์อยู่ภายใต้กฎธรรมชาติและมนุษย์จะสามารถเข้าใจกฎธรรมชาติได้ด้วยเหตุผลและประสบการณ์ ในสภาวะธรรมชาติตามทรรศนะของล้อคมี ๒ ลักษณะ คือ²

๒.๑) ภาวะแห่งเสรีภาพ (Liberty) คือ ทำให้มนุษย์สามารถกระทำในสิ่งที่ตนปรารถนาภายใต้ขอบเขตจำกัดแห่งกฎธรรมชาติ โดยหมายถึงสภาวะที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างคนต่อคน หรือหมายถึงเงื่อนไขของชีวิตในสังคม

๒.๒) ภาวะแห่งความเท่าเทียมกันของทุกชีวิตที่อาศัยอยู่ (equality) คือ ล้อคให้ทรรศนะว่า คนที่เกิดมาแล้วย่อมมีเสรีภาพที่สมบูรณ์ มีความสุขอย่างไม่มีจำกัดต่อสิทธิทั้งหลายทั้งปวง ตามกฎเกณฑ์แห่งธรรมชาติ เสมอภาค เท่าเทียมกับผู้อื่นซึ่งเป็นสมาชิกคนหนึ่งของโลก เขามีอำนาจไม่เพียงแต่ดูแลทรัพย์สิน เขายังมีสิทธิในชีวิตของตน มีเสรีภาพแห่งตน เพราะว่า มนุษย์เกิดมามีความเสมอภาคและอิสรภาพทัดเทียมกัน (Men beings are equal, have equal rights) จะไม่มีบุคคลใดที่จะมีสิทธิทำอันตรายต่อชีวิต ร่างกาย เสรีภาพ และทรัพย์สินของผู้อื่น

² สรวินัญ วรชสะอาด, แนวความคิดเรื่องสิทธิในทรรศนะของจอห์น ล้อค, หน้า ๔.

แต่การอยู่ร่วมกันของมนุษย์ในสภาวะธรรมชาติอาจเกิดปัญหาความขัดแย้งขึ้นได้ ทั้งนี้เพราะภายใต้กฎแห่งธรรมชาติสังคมมนุษย์ปราศจากกลไกในการจัดระเบียบที่ชัดเจน ๓ ประการ คือ³

๒.๒.๑) สภาวะธรรมชาติเป็นสภาวะที่ไม่มีกฎหมายอันเป็นที่ยอมรับร่วมกัน มนุษย์อาจเข้าใจสภาวะธรรมชาติแตกต่างกัน ทำให้ไม่สามารถตกลงกันได้ในบางกรณี

๒.๒.๒) สภาวะธรรมชาติเป็นสภาวะที่มีตุลาการที่มีความเที่ยงธรรม และเป็นที่ยอมรับร่วมกัน คอยทำหน้าที่ตัดสินข้อพิพาทอันอาจเกิดขึ้นภายใต้กฎแห่งธรรมชาติ ซึ่งตุลาการต้องเป็นคนกลางที่ไม่มีประโยชน์ได้เสียกับคู่กรณี

๒.๒.๓) สภาวะธรรมชาติเป็นสภาวะที่ไม่มีอำนาจบริหารที่จะทำหน้าที่บังคับให้เป็นไปตามคำตัดสินต่างๆ

๓) ทรรศนะสิทธิตามธรรมชาติของจอห์น ล็อก (Natural Rights) คือ สิทธิตามธรรมชาติเป็นสิทธิที่กำเนิดมาพร้อมกับมนุษย์สิทธิตามธรรมชาติ(Natural Rights) ตามทรรศนะของล็อก หมายถึง สิทธิอันชอบธรรมที่มนุษย์ทุกคนจะพึงมีคือสิทธิในตัวเองสิทธิในทรัพย์สินและสิทธิเสรีภาพของตนเองสิ่งที่ล็อกนำมาเป็นหลักฐานสนับสนุนทฤษฎีนี้คือสภาวะตามธรรมชาติ (State of Nature) ของมนุษย์ และกฎธรรมชาติ (Natural Laws) ซึ่งเป็นสภาพก่อนมีรัฐ โดยมีสิทธิต่างๆ ดังนี้ ล็อกได้กล่าวถึงจำแนกสิทธิและอธิบายถึงสิทธิดังกล่าวในประเด็นต่างๆ ได้ ๓ ประเด็น ดังนี้⁴

๓.๑ สิทธิในตัวเอง ในทรรศนะของล็อกนั้นธรรมชาติของมนุษย์ (Human nature) มนุษย์เมื่อเกิดมาแล้วย่อมมีสิทธิตามธรรมชาติที่จะพิทักษ์รักษาไว้ซึ่งชีวิตร่างกายให้อยู่รอด ซึ่งรวมไปถึงสิทธิในอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค เป็นต้น ล็อกถือว่าสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่ธรรมชาติได้สงวนและเก็บไว้เพื่อการดำรงชีวิตของมนุษยชาติร่วมกัน ดังนั้นมนุษย์ย่อมมีสิทธิที่จะเป็นเจ้าของในสิ่งเหล่านี้โดยชอบธรรม สิ่งเหล่านี้มีฐานะเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตมนุษย์ มนุษย์ทุกผู้ทุกนามมีทรัพย์สิน (property) ในตัวของตนเอง

๓.๒ สิทธิในทรัพย์สิน ล็อกเชื่อว่า มนุษย์โดยธรรมชาติควรมีสิทธิเท่าเทียมกัน เพราะว่า ทรัพย์สินเป็นสิทธิที่พรากออกจากมนุษย์ไม่ได้ (inalienable rights) และเป็นคุณสมบัติที่เป็นของมนุษย์มาตั้งแต่ก่อนสังคมการเมืองจะถูกสถาปนาขึ้น การเข้าร่วมในพันธะสัญญาเพื่อจัดตั้งรัฐบาล (Civil government) ขึ้นก็เพื่อประกันเสรีภาพในการใช้สิทธินี้ ทั้งนี้เพราะในสภาวะธรรมชาติไม่มีความแน่นอนและสะดวกสบาย ในการใช้สิทธิเหล่านี้ไม่มีอำนาจที่จะคอยคุ้มครองปกป้องสิทธินี้ให้คงอยู่ถาวร และ รู้จักสิทธิและหน้าที่ตามกฎหมายแต่เนื่องจากมีคนส่วนน้อยฝ่าฝืนกฎหมายจึงทำให้เกิดภัยอันตรายต่างๆขึ้นจนเราจึงมีความต้องการสิ่งสามสิ่งได้แก่ กฎหมายที่แน่นอน ผู้ตัดสินที่เที่ยงธรรมและอำนาจบริหารที่จะทำให้การตัดสินเรื่องต่างๆ ดำเนินไปอย่างถูกต้อง

³ สมบัติ อารังธัญญวงศ์, การเมือง : แนวความคิดและการพัฒนา, พิมพ์ครั้งที่ 9 (กรุงเทพฯ : โครงการเอกสารและตำรา คณะรัฐประศาสนศาสตร์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์), 2542 หน้า ๑๖๑.

⁴ สรวินธุ์ วงษ์สะอาด, แนวความคิดเรื่องสิทธิในทรรศนะของจอห์น ล็อก, หน้า ๕.

เพราะมนุษย์มีธรรมชาติเป็นกฎเกณฑ์ในการปฏิบัติด้วยเหตุผล ๒ ประการ⁵ คือ ๑) ความหมายของทรัพย์สินนั้นลึกลับทรศนะที่แตกต่างไปจากหลายทรศนะคือทรัพย์สินนอกจากจะเป็นวัตถุสิ่งของต่างๆแล้วยังหมายรวมถึงร่างกายของมนุษย์และแรงงานมนุษย์ด้วย ดังที่ล๊อคได้ให้ทรศนะว่า มนุษย์ทุกคนมีทรัพย์สินในตัวของเขาเองไม่มีใครมีสิทธิที่จะใช้นอกจากตัวเขาเอง สิทธิในทรัพย์สินตามความหมายของล๊อคจึงมีเหตุผลสองอย่างคือ เหตุผลที่หนึ่ง ที่เป็ความหมายของทรัพย์สินที่เป็นสิ่งของ ร่างกายและแรงงาน คือ ทรัพย์สินที่มีวิญญาณ (วิญญาณกทรัพย์สิน) และทรัพย์สินที่ไม่มีวิญญาณ(อวิญญาณกทรัพย์สิน) ๒) การเกิดกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน ล๊อคมีทรศนะว่าสรรพสิ่งทั้งหลายในโลกนี้ พระผู้เป็นเจ้าได้ประทานให้แก่มนุษย์ทุกคนหมายความว่าสิ่งทั้งหลายที่มีอยู่ในโลกทั้งหมดเป็นของทุกคนหรือทุกคนมีกรรมสิทธิ์ร่วมกันแต่กรรมสิทธิ์ส่วนตัวหรือส่วนบุคคลจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อเขาได้ใช้แรงงานเคลื่อนย้ายหรือเก็บเกี่ยวของสิ่งนั้น แรงงานและผลงานจากน้ำมือของเขาอาจจะกล่าวได้ว่าเป็นของเขาอย่างถูกต้อง อะไรก็ตามที่เขาได้เคลื่อนย้ายสิ่งนั้นออกมาจากที่มันเคยอยู่ก็ถือว่าเขาได้ใช้แรงงานเข้าไปในสิ่งนั้นโดยสิ่งนั้นถือว่าเป็นของเขา ดังนั้น ล๊อคได้กำหนดขอบเขตในการครอบครองสิ่งต่างๆไว้ด้วยว่าไม่มีใครมีสิทธิแม้ด้วยแรงงานของตนที่จะมีสิ่งของที่จะครอบงวมกันเกินกว่าที่ตนและครอบครัวของตนอาจใช้ได้ นั่นคือแต่ละคนและแต่ละครอบครัวจะต้องใช้ทรัพย์สินหรือครอบครองทรัพย์สินด้วยแรงงานที่พอดีเหมาะแก่ตนเองไม่ฟุ่มเฟือยและการสะสมทรัพย์สินนั้นต้องไม่ก่อให้เกิดความเสียหายต่อผู้อื่นด้วย ถ้าก่อความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น ล๊อคถือว่าไม่ถูกต้อง

๓.๓ สิทธิเสรีภาพกับสิทธิของปัจเจกชน ล๊อคกล่าวถึงสภาพ

ธรรมชาติไว้ว่าโดยธรรมชาติมนุษย์มีเสรีภาพโดยสมบูรณ์ (perfect freedom)⁶[32] มนุษย์จึงมีสิทธิกำหนดการกระทำของตนเองโดยไม่ต้องขึ้นอยู่กับคำยินยอมหรือเจตนาของใครทั้งสิ้น มนุษย์จึงขึ้นอยู่กับกฎธรรมชาติเท่านั้น และกฎธรรมชาตินี้เองได้ให้สิทธิแก่มนุษย์ ได้แก่สิทธิทางด้านความคิดเห็นเกี่ยวกับศาสนา ซึ่งเป็นสิทธิส่วนตัว สิทธิในทรัพย์สินที่ปัจเจกชนได้ลงแรงไปกับทรัพยากรของโลก โดยกฎธรรมชาติซึ่งเป็นกฎของพระเจ้าได้ให้สิทธิไว้ว่า ชีวิตส่วนตนและทรัพย์สินส่วนตนซึ่งเป็นทรัพย์สินเอกชนต้องได้รับการเคารพ ใครจะละเมิดมิได้ในสภาวะธรรมชาติดจะมีกฎธรรมชาติทำหน้าที่ในการจัดระเบียบการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ ซึ่งจะมีผลผูกพันกับมนุษย์ทุกคน ดังนั้น ถ้าไร้รัฐสิทธิและเสรีภาพจะไม่ได้รับการป้องกันแต่ถ้ามีรัฐ รัฐสามารถประกันถึงสิทธิและเสรีภาพที่มีตามธรรมชาติได้ดีกว่าต่างคนต่างใช้อำนาจบังคับใช้กฎธรรมชาติด้วยตนเอง อำนาจอธิปไตยของรัฐในทรศนะของล๊อคจึงเกิดจากความไว้วางใจของประชาชนว่าสามารถป้องกันสิทธิและเสรีภาพของตนได้ ถ้าความไว้วางใจดังกล่าวหมดสิ้นไปเนื่องจากรัฐไม่ป้องกันสิทธิและเสรีภาพของปัจเจกชน ปัจเจกชน ย่อมมีสิทธิที่จะโอนอำนาจนั้นให้คนที่เหมาะสมต่อไป

๔) ทรศนะที่เกิดจากปัจจัยทางการบริหารรัฐ ในทรศนะของล๊อคการ

กำเนิดรัฐนั้นมีความหมายว่ารัฐเกิดขึ้นเพราะให้มนุษย์อยู่ภายใต้กฎหมาย ถ้าไม่มีกฎหมายก็ไม่มีสิทธิเสรีภาพ การมีสิทธิเสรีภาพนั้นก็คือการพ้นจากการบีบบังคับหรือการทำร้ายโดยคนอื่น กฎหมายจึงเป็นหลักประกันแห่งสิทธิเสรีภาพ รัฐ (State) เข้ามาเป็นคู่กรณีในพันธสัญญากับประชาชนก็เพื่อที่จะ

⁵ เสถียร หอมขจร, ทฤษฎีการเมืองและจริยธรรม ๒, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง ,๒๕๔๐), หน้า ๓๔ - ๓๕.

⁶ เสถียร หอมขจร, รศ., ทฤษฎีการเมืองและจริยธรรม, หน้า ๓๓.

มาควบคุมและคุ้มครองสิทธิเสรีภาพดังกล่าวตามกฎหมาย และถ้ารัฐไม่เคารพสิทธิเสรีภาพของประชาชนก็เท่ากับรัฐละเมิดพันธสัญญาดังกล่าวและประชาชนสามารถยกเลิกเพิกถอนรัฐได้ จะเห็นได้ว่า ลีออคได้ให้ความสำคัญและพยายามที่จะแสดงว่าสิทธิเสรีภาพตามธรรมชาติของมนุษย์นั้นต้องถูกจำกัดโดยกฎหมายเพื่อความสงบและมั่นคงในชีวิตของทุกคน ถ้าไม่มีการทำสัญญาประชาคมกันแล้วมนุษย์ก็จะใช้สิทธิเสรีภาพอย่างไม่มีขอบเขตจนอาจก่อให้เกิดความขัดแย้งขึ้นในประชาคมนั้นได้ มี ๓ ลักษณะ คือ⁷

๑) การสถาปนารัฐบาล (The Government) คือ การที่มนุษย์ทำสัญญาตกลงที่จะอยู่ร่วมกันสังคมก็เกิดขึ้นจึงเป็นสัญญาที่มนุษย์รวมกันเข้าเป็นสังคมเดียวกัน แต่การรวมเป็นสังคมการเมืองยังไม่สามารถที่จะทำให้ความบกพร่องในทางธรรมชาติหมดไปได้ ความสงบเรียบร้อยจะเกิดขึ้นก็โดยการสถาปนารัฐบาลขึ้นมาซึ่งถือว่าเป็นสัญญาจัดตั้งรัฐบาลขึ้นปกครองสังคมการเมือง

๒) องค์การนิติบัญญัติ (The Legislative) คือ การสถาปนากองการที่จะใช้อำนาจนิติบัญญัติขึ้นมาเพื่อวางแผนการให้การดำเนินงานทางสังคมการเมืองเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอำนาจนิติบัญญัติ(Legislative Power) มีอำนาจเหนืออำนาจอื่นใดทั้งหมด (Supreme Power) และเป็นสิ่งที่ละเมิดไม่ได้เปลี่ยนแปลงไม่ได้ถ้าประชาชนไม่ยินยอม จากประเด็นนี้แสดงให้เห็นว่าปัจเจกชนในทรศนะของลีออคถือได้ว่ามีบทบาทสำคัญในการร่างระเบียบกฎหมายในการจัดระเบียบในสังคมแห่งรัฐให้เป็นไปในลักษณะมีส่วนร่วมในสิทธิในการวางระเบียบ กฎกติกาในการอยู่ร่วมกันในสังคม

๓) องค์การบริหาร (The Executive) คือ องค์การบริหารอยู่ในฐานะเป็นองค์กรที่นำเอาเจตจำนงของฝ่ายนิติบัญญัติมาปฏิบัติ โดยทั่วไปฝ่ายบริหารไม่มีอิสระที่จะทำอะไรได้ตามเจตจำนงของตน การใช้อำนาจของฝ่ายบริหารเป็นไปตามกฎหมายที่ฝ่ายนิติบัญญัติบัญญัติขึ้นมา

ทั้งนี้ องค์การนิติบัญญัติและฝ่ายบริหารควรแยกออกจากกัน โดยสมาชิกของสภานิติบัญญัติและเจ้าหน้าที่รัฐบาลจะต้องไม่ใช่บุคคลเดียวกัน ปัจเจกชนแม้จะมีคุณสมบัติพิเศษก็ไม่ควรให้ทำหน้าที่สองอย่าง คือ บัญญัติกฎหมายและดำเนินการตามกฎหมายร่วมกัน หลักการแบ่งแยกอำนาจนี้ไม่ได้หมายความว่า การยกระดับขององค์กรทั้งสองให้เสมอภาคกันเป็นแต่ไม่ให้อำนาจตกอยู่ในมือขององค์กรใดเพียงองค์กรหนึ่งเท่านั้น และในส่วนของดำเนินการของฝ่ายบริหารโดยทั่วไปต้องอยู่ในกรอบของกฎหมาย ฝ่ายนิติบัญญัติเป็นองค์กรที่คอยควบคุมฝ่ายบริหาร แต่ในบางกรณีก็สามารถยืดหยุ่นได้คือการดำเนินการนอกเหนือกฎหมายได้ ถ้าการกระทำนั้นต้องเป็นภาวะจำเป็นเพื่อผลประโยชน์ส่วนรวมเป็นหลักซึ่งเรียกว่าการใช้สิทธิพิเศษของฝ่ายบริหาร

๔) อำนาจตุลาการหรือการตัดสินคดีไม่ควรที่จะกำหนดให้เป็นอำนาจอิสระ การบังคับคดีจำเป็นต้องอาศัยรัฐบาลหรือฝ่ายบริหาร เพราะฉะนั้นอำนาจตุลาการจึง

⁷ สรวิชญ์ วงษ์สะอาด, แนวความคิดเรื่องสิทธิในทรศนะของจอห์น ลีออค, หน้า ๕.

ต้องเกี่ยวข้องกับอำนาจบริหาร โดยถือได้แยกองค์กรตุลาการ (Judiciary) จากองค์กรบริหารแต่ยังมี ความสัมพันธ์เกี่ยวโยงกันอยู่ไม่เป็นอิสระเสียทีเดียว การแต่งตั้งผู้พิพากษา (Judge) หรือตุลาการให้ เป็นหน้าที่ของรัฐบาลซึ่งอยู่ในฐานะผู้บังคับคดีมีฉะนั้นแล้วคำพิพากษาในคดีข้อขัดแย้งต่างๆ จะไม่มี ความหมาย เพราะขาดองค์กรบังคับให้เป็นไปตามคำพิพากษานั้น

๒.๑.๒ ทรรศนะของไทย โดยการศึกษาจากกฎหมายตราสามดวง จะเห็นแนวคิดใน เรื่องสิทธิในทรัพย์สิน ดังนี้⁸

๑) ทรัพย์สินสมัยอยุธยา ในสมัยอยุธยามีการจำแนกทรัพย์สิน ดังที่ ปรากฏอยู่ในกฎหมายตราสามดวง พบว่า มีความแตกต่างจากปัจจุบัน จะเห็นได้จากการใช้เกณฑ์ ของการมีชีวิตมาใช้ในการจำแนกประเภทของทรัพย์สิน ในพระไอยการมรดกได้กล่าวถึงประเภทของ ทรัพย์สินในสมัยโบราณไว้ว่า “...ให้เอาทรัพย์อันเปนสะวิญาณกะทรัพย์ และสะวิญาณกะทรัพย์ทั้งสอง ประการนั้นแบ่งปันให้แก่บิดามานดาแลลูกหลานชายหญิงแห่งผู้มรณภาพนั้น” (พระไอยการลักษณ มรดก มาตรา ๒) ซึ่งทรัพย์ทั้งสองประเภทนี้ มีความหมายดังนี้ “สะวิญาณกะทรัพย์” หมายถึง สิ่งที่มี วิญญาณหรือชีวิต ได้แก่ ข้าทาสบริวารสัตว์พาหนะ และสัตว์เลี้ยง เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย หมู เป็นต้น และ “อะวิญาณกะทรัพย์” หมายถึง สิ่งที่ไม่มีวิญญาณหรือชีวิตซึ่งนับเป็นทรัพย์ ได้แก่ เงิน ทอง ที่ดิน เสื้อผ้า เครื่องประดับ เป็นต้น

๒) โครงสร้างสังคม กับการจัดสรรทรัพย์สิน ในสมัยอยุธยาการได้มาซึ่ง ทรัพย์สินจะมาจากบทบาทรัฐ ในการจัดการให้บุคคลแต่ละคนสามารถแสวงหาหรือได้มาซึ่งทรัพย์สิน ต่าง ๆ ที่แตกต่างกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสถานภาพทางสังคมตามโครงสร้างของระบบศักดินาเป็นหลัก อัน จะมีผลต่อการได้มาซึ่งทรัพย์สินด้วยวิธีอื่น เช่น การสืบทอดทรัพย์สินจากมรดก การทำมาหาได้ เป็น ต้น โครงสร้างทางสังคมในระบบศักดินาจึง มีผลต่อการได้มาซึ่งทรัพย์สินอย่างไร สังคมไทยสมัย อยุธยามีโครงสร้างการแบ่งคนออกเป็นชนชั้น โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นผู้สูงสุดในโครงสร้างทาง สังคมและมีเจ้านาย ขุนนาง ไพร่ และทาส เป็นผู้ใต้ปกครอง โดยบุคคลแต่ละชนชั้นนี้จะมีสถานะและ หน้าที่ต่อรัฐที่แตกต่างกันอันจะมีผลต่อการได้มาซึ่งทรัพย์สิน การทำมาหากินและการครอบครอง ทรัพย์สินด้วย ซึ่งบทบาทหน้าที่ของชนชั้นต่าง ๆ มีดังนี้

๒.๑ เจ้านาย คือ ผู้ที่สืบเชื้อสายมาจากพระมหากษัตริย์ มีหน้าที่ ในการช่วยเหลือพระมหากษัตริย์ปกครองบ้านเมือง โดยอาจมีตำแหน่งในระบบการปกครอง ส่วนใน ยามสงคราม เจ้านายมีหน้าที่ในการช่วยราชการทำสงคราม การทำหน้าที่ช่วยพระมหากษัตริย์ทั้งใน การปกครองและการทำสงคราม เจ้านายจะมีไพร่ในสังกัดเป็นฐานกำลังในการทำตามคำสั่ง โดยไม่ ต้องไปทำงานอื่นใดให้กับรัฐ เจ้านายจะมีอภิสิทธิ์ที่ไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงาน ไม่ต้องเสียภาษีให้แก่รัฐ ที่ดินของเจ้านายสามารถทำกินได้โดยไม่ถูกเก็บภาษี นอกจากนี้ เจ้านายยังมีรายได้จากเบี้ยหวัดรายปี

⁸ เรื่องวิทย์ ลิมปนาท, รัฐกับสิทธิในทรัพย์สินจากกฎหมายตราสามดวงวารสาร, วิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ปีที่ ๒๓ ฉบับที่ ๔๒

ที่พระมหากษัตริย์ทรงพระราชทานให้ เจ้านายที่ทรงกรมจะมีรายได้จากบรรณาการที่ไพร่ในสังกัดจะนำบรรณาการมาให้ รวมทั้งผลผลิตในที่ดินที่สามารถนำไปค้าขายได้อีก ดังนั้น เจ้านายอยู่ในฐานะที่สามารถจะครอบครองทรัพย์สิน ทั้งทรัพย์สินที่มีชีวิตตั้งแต่คน (ไพร่, ทาส) สัตว์ และทรัพย์สินที่ไม่มีชีวิต (ที่ดิน เงินทอง และของมีค่าอื่น ๆ)

๒.๒ ขุนนาง คือ สามัญชนที่ถวายตัวเข้ารับราชการ และได้รับแต่งตั้งจากพระมหากษัตริย์ให้มียศ ตำแหน่ง และศักดินา โดยมียศที่พระราชทานแก่ขุนนาง ตั้งแต่ระดับพัน หมื่น ขุน หลวง เมือง พระ ขึ้นไปจนถึงออกญา พระยา และเจ้าพระยา ในการพระราชทานยศแก่ขุนนางผู้ใดก็ตาม ขุนนางนั้นจะได้รับพระราชทานราชทินนามประกอบยศด้วยพร้อมกัน โดยบุคคลที่จะเป็นขุนนางนี้ต้องมีศักดินา ๔๐๐ ขึ้นไปจนถึง ๑๐,๐๐๐ โดยจำนวนศักดินานี้จะเป็นเกณฑ์ในการพิจารณาว่า ขุนนางผู้ใดมีฐานะความสำคัญที่เหนือกว่ากัน นอกจากนี้ขุนนางจะยังได้รับเครื่องยศพระราชทานมีเสื้อผ้า สัปทน ลอมพอก เจียดหมาก เจียดน้ำ พานหมาก เสลี่ยงคานหาม และเครื่องสรรพาวุธ ซึ่งของพระราชทานเหล่านี้เรียกว่า เครื่องพัทธยา เป็นทรัพย์สินประกอบยศ และไม่ตกเป็นมรดกแก่ทายาท เมื่อขุนนางที่ได้รับเครื่องพัทธยาตายลง ทายาทต้องนำส่งเครื่องพัทธยานี้คืนให้แก่หลวง ขุนนางจะมีหน้าที่ในการช่วยพระมหากษัตริย์ดูแลปกครองไพร่พลประจำกรมกองต่าง ๆ ที่ขุนนางได้รับพระราชทานแต่งตั้งตำแหน่งในราชการ เช่น เสนาบดีเจ้ากรม จางวาง ปลัดกรม สมุหบาญชี เจ้าเมือง ปลัดเมือง นายระวาง ยกกระบัตร์ เป็นต้น โดยมีไพร่หลวงสังกัดกรมกองเหล่านั้น ขุนนางอาจมีไพร่สมไว้ใช้งานส่วนตัวได้ ในยามสงครามขุนนางจะต้องเกณฑ์ไพร่พลในสังกัดไปร่วมรบตามที่ได้รับคำสั่งจากพระมหากษัตริย์ ขุนนางมีอภิสิทธิ์ไม่ต้องเสียภาษีและไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงาน ซึ่งสิทธินี้ครอบคลุมถึงลูกหลานของขุนนางด้วย ขุนนางไม่มีเงินเดือนประจำ แต่มีรายได้ส่วนหนึ่งจากการทำหน้าที่ ที่ระบุในตำแหน่งที่ตนเองได้รับแต่งตั้ง โดยจะได้รับส่วนแบ่ง เช่น จากการเก็บภาษีอากร ค่าธรรมเนียมต่าง ๆ รวมทั้งเมื่อทำความดีความชอบ พระมหากษัตริย์ทรงพระราชทานเบี้ยหวัดเป็นรางวัลให้กับขุนนาง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความดีความชอบ นอกจากนี้ขุนนางยังอาจได้รับบรรณาการต่าง ๆ ที่ไพร่ในสังกัดนำมาให้อีกด้วย ดังนั้น ขุนนางจึงอยู่ในสถานะที่สามารถครอบครองทรัพย์สินประเภทต่าง ๆ ได้ โดยขุนนางจะมีการครอบครองทรัพย์สินมากน้อยเพียงใด ก็ขึ้นอยู่กับโอกาสของการแสวงหาทรัพย์สินให้เพิ่มพูนขึ้นมาในชีวิตของขุนนางแต่ละคน

๒.๓ ไพร่ คือ สามัญชนส่วนใหญ่ที่อยู่ภายใต้การปกครองของระบบไพร่ ไพร่เป็นราษฎรทั่วไปในสังคมที่มีศักดินาตั้งแต่ ๑๐ จนถึง ๒๕ และหากไพร่นั้นเข้ารับราชการ ก็จะได้รับศักดินาที่สูงขึ้นเป็นลำดับ ไพร่ถือเป็นแรงงานหลักของสังคมอยุธยา โดยไพร่จะแบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ ไพร่หลวง และไพร่สม ไพร่หลวงทำงานราชการให้กับหลวงหรือพระมหากษัตริย์ ไพร่หลวงในหลายพื้นที่ซึ่งอยู่ห่างไกลจะส่งส่วยแทนการเกณฑ์แรงงานหรือทำราชการมาให้รัฐ จึงเรียกว่า ไพร่ส่วย โดยส่งส่วยเป็นผลผลิตที่มีในท้องถิ่นที่ไพร่อาศัยอยู่ หรือส่งเป็นเงินแทน ส่วนไพร่สมทำงานส่วนตัวให้กับเจ้านายหรือขุนนาง รัฐอยุธยาจะใช้แรงงานจากไพร่ในงานสาธารณะต่าง ๆ เช่น ขุดคลอง สร้างกำแพง แนวนเมืองหรือถนนหนทางต่าง ๆ สถานะของ

ไพร่หลวงและไพร่สมนี้อาจมีการเปลี่ยนแปลงได้ ดังปรากฏความพยายามของไพร่หลวงที่จะหลบหนี ออกจากการเป็นไพร่หลวงเพื่อมาเป็นไพร่สมหรือทาส ขณะเดียวกันก็มีความพยายามของ พระมหากษัตริย์ ที่จะทำให้ไพร่สมเปลี่ยนมาเป็นไพร่หลวง ดังเมื่อเจ้านายสิ้นพระชนม์ ไพร่สมในสังกัด ก็จะถูกเปลี่ยนมาเป็นไพร่หลวง^๙

ไพร่เมื่อถึงเกณฑ์การขึ้นทะเบียนรับราชการจะต้องขึ้น ทะเบียนเข้าสังกัดมูลนาย ซึ่งเจ้านายและขุนนางเป็นผู้ปกครองหรือมูลนาย การขึ้นทะเบียนเป็นไพร่ใน สังกัดนี้มีความสำคัญอย่างมาก โดยเฉพาะเรื่องสิทธิที่จะได้รับการคุ้มครองทางกฎหมาย หากไม่ขึ้น ทะเบียนในสังกัดมูลนายก็จะไม่ได้รับความคุ้มครอง เช่น ไม่มีสิทธิในที่ดิน ไม่มีสิทธิได้รับความยุติธรรม จากศาลในการฟ้องร้องคดี ไพร่มีหน้าที่ทำงานตามที่เจ้านายหรือขุนนางสั่ง โดยงานส่วนใหญ่เป็นการ ใช้แรงงานในงานโยธาต่าง ๆ หรือไม่ก็ถูกเกณฑ์ไปราชการสงคราม ไพร่ไม่ว่าจะเป็นไพร่หลวงหรือไพร่ สมก็ตาม มีหน้าที่ต้องทำงานให้กับมูลนายในสังกัด โดยหลักฐานที่ปรากฏในสมัยอยุธยาระบุแต่เพียง ระยะเวลาของการทำงานของไพร่หลวงว่าต้องรับราชการทำงานให้หลวงปีละหกเดือน หรือไม่ก็ต้อง จ่ายเงินค่าราชการปีละหกบาท ต่อมาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชจึงมีการปรับค่าราชการขึ้น เป็นสิบสองบาท ส่วนไพร่สมไม่ปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับระยะเวลาของการรับราชการ กว่าจะพบ หลักฐานว่า มีความแตกต่างกันในเรื่องระยะเวลารับราชการก็เข้าสู่สมัยรัตนโกสินทร์^{๑๐} การใช้เวลา ส่วนหนึ่งของชีวิตให้กับการรับราชการ จึงทำให้ไพร่มีข้อจำกัดของการใช้เวลาในการทำมาหากิน ดังนั้นโอกาสในการสะสมความมั่งคั่งเพื่อให้ได้มาซึ่งการครอบครองทรัพย์สินจึงมีข้อจำกัดพื้นฐานใน เรื่องเวลา หรือหากไม่ไปทำงานให้กับราชการก็ต้องเสียเงินแทน การสะสมทรัพย์สินต่าง ๆ จึงมี ข้อจำกัดกว่าเจ้านายและขุนนางซึ่งเป็นชนชั้นปกครอง

อย่างไรก็ตาม ไพร่ก็เป็นคนกลุ่มหนึ่งที่เข้าสู่สังคมการค้า ด้วย ในฐานะกลุ่มพ่อค้าแม่ขาย^{๑๑} ดังนั้น การทำมาหาได้จากการค้าเพื่อให้ได้มาซึ่งทรัพย์สินเงินทอง คงเป็นอีกวิธีหนึ่งของการได้ทรัพย์สินของไพร่

๒.๔ ทาส คือ กลุ่มคนที่มีใช้มูลนายเช่นเจ้านายและขุนนาง แต่มี โอกาสที่จะได้อยู่ใกล้ชิดมูลนาย เพื่อคอยทำงานรับใช้ให้กับมูลนาย เพราะมูลนายเป็นผู้ที่มีกำลังทรัพย์ และความนิยมที่จะมีทาสไว้ในครอบครอง ส่วนใหญ่มูลนายจะได้ทาสมาจากการกู้หนี้ยืมสิน ทาสมี ทั้งหมด ๗ ประเภท ได้แก่ ทาสสินไถ่ ทาสในเรือนเบี้ยทาสที่ได้รับมาด้วยการรับมรดก ทาสที่มีผู้ยกให้ ทาสที่ได้มาจากการที่นายเงินไปช่วยให้พ้นจากโทษทัณฑ์ ทาสที่ช่วยจากทูกฎกษัย และทาสเชลย เห็นได้ว่า การมีสถานะภาพเป็นทาสนั้น ส่วนใหญ่มีความเกี่ยวข้องกับการขาดแคลนทรัพย์สินเงินทอง

⁹ อคิน รัตพัฒน, ม.ร.ว., สังคมไทยในกฎหมายตราสามดวง: โครงสร้างในกระดองกฎหมายในกฎหมายตราสามดวงกับสังคมไทย, (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ), ๒๕๓๕, หน้า ๗๒.

¹⁰ ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติสังคมไทยสมัยโบราณก่อนศตวรรษที่ ๒๕, (พิมพ์ครั้งที่ ๓), (กรุงเทพฯ: ต้นอ้อ แกรมมี่), หน้า ๑๘๖-๑๘๗.

¹¹ วราจกานา นิพัทธ์สุขกิจ, หนังกวาง ไม้ฝาง ช้าง ของป่า การค้าอยุธยาสมัยพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓, (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ), ๒๕๕๐, หน้า ๑๔๙-๑๖๑.

เป็นพื้นฐาน จึงต้องขายตัวลงเป็นทาสเพื่อให้มูลนายใช้เป็นแรงงาน หรือไม่ก็ขายบุตรหรือภรรยาลงเป็นทาส หรือไม่ก็ตกเป็นเชลยจากการพ่ายแพ้สงครามทาสไม่มีสิทธิในแรงงานและชีวิตของตนเองมากนัก ทาสต้องทำงานให้กับนายเงินของตนเท่านั้น อย่างไรก็ตาม แม้ทาสจะเป็นชนชั้นล่างสุดของสังคมมีศักดิ์นา ๕ แต่ก็ยังเป็นเจ้าของทรัพย์สินได้บ้าง สามารถทำมรดกหรือสัญญาและมีสิทธิที่จะไถ่ถอนตัวเองออกจากการเป็นทาส (ยกเว้นทาสเชลย)

จากโครงสร้างทางสังคมที่กล่าวมา จะพบว่า สังคมในสมัยอยุธยา นั้นมีระดับชนชั้นที่แตกต่างกันตามโครงสร้างของระบบศักดินา ซึ่งมีผลต่อการได้มาซึ่งทรัพย์สิน โดยทรัพย์สินที่บุคคลทุกสถานภาพได้มาแล้วถือว่ามีความชอบธรรมในการครอบครองที่ไม่มีผู้ใดมีสิทธิคัดค้านเลย คือ การพระราชทานทรัพย์สินจากพระมหากษัตริย์ ดังที่มีการบัญญัติไว้ในพระอัยการเบ็ดเสร็จว่า “...สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวให้พระราชทานรังวัน ทรัพย์สินเสื้อผ้ากระบือ เงินทองอากรเรือสวนพัศดูทรัพย์สินใด ๆ แก่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน ท่านว่าเปนสิทธิ แม้นใครผู้ใดมากกล่าวพิภาษสิ่งสิ้นสรรพเหตุข้างมาข้าคนโคกระบือซึ่งพระราชทานนั้น ท่านมิให้ว่าเลย แม้นเขาผู้ได้สินพิทานนั้น ล้มตายแลพี่น้องลูกหลานเขายังได้สิน นั้นเปนสิทธิแล” (พระอัยการเบ็ดเสร็จ มาตรา ๖๕)

กล่าวโดยสรุป^{๑๒} การพระราชทานทรัพย์สินจากพระมหากษัตริย์เป็นการได้มาซึ่งทรัพย์สินในเบื้องต้นที่บรรดาเจ้านายและขุนนางจะได้มา ขณะเดียวกันไพร่และทาสที่เป็นเสมือนทรัพย์สินของเจ้านายและขุนนาง ก็สามารถที่จะครอบครองทรัพย์สินอื่นๆ ที่จำเป็นในการดำรงชีพ รวมทั้งอาจแสวงหาทรัพย์สินเพิ่มเติมขึ้นจากโอกาสที่เปิดกว้างในระบบเศรษฐกิจสังคมของอยุธยา สังคมอยุธยามีการค้าภายในที่มีพลวัตอย่างกว้างขวาง การค้าขายมีความคึกคักเป็นอย่างมาก เพราะมีตลาดจำนวนมาก แบ่งเป็นตลาดบกและตลาดน้ำ บรรยากาศทางเศรษฐกิจที่มีความตื่นตัวในการซื้อขายแลกเปลี่ยน ทั้งในเมืองอยุธยาและเมืองต่าง ๆ ในราชอาณาจักร ทำให้มีกลุ่มพ่อค้าที่เข้ามาค้าขายในระบบเศรษฐกิจจำนวนมาก ซึ่งมีทั้งชาวต่างชาติและไพร่ทาสในสังกัดมูลนาย

กลุ่มพ่อค้าแม่ขายจึงเป็นกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับคนหลายกลุ่ม ตั้งแต่การแสวงหา การผลิต และการนำสินค้ามาสู่ตลาด การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจเช่นนี้ทำให้สังคมการค้าเกิดขึ้นอย่างแท้จริง และมีการขยายตัวเชื่อมโยงกับการค้าต่างประเทศ โดยเฉพาะตั้งแต่สมัยพระมหาธรรมราชา (ราชวงศ์สุโขทัย) เป็นต้นมา ซึ่งเป็นระบบเศรษฐกิจแบบไม่ทำเองใช้เอง^{๑๓} สภาพเศรษฐกิจเช่นนี้เป็นช่องทางแสวงหารายได้ของพ่อค้าทั้งชาวไทยและต่างประเทศ

๓) รั้งกับการครอบครองที่ดิน ที่นาของเอกชน การประกาศกฎหมายเรื่องเกี่ยวกับที่ดิน กล่าวถึงพระมหากษัตริย์ว่า ทรงเป็นเจ้าของที่ดินทั่วราชอาณาจักร ดังความว่า “...ที่ในแคว้นแคว้นกรุงเทพพระมหานครศรีอยุธยามหาดิลกภพนพรัตนราชธานีบุรีรมยเป็นที่แห่งพระ

¹² เรื่องวิทย์ ลิมปนาท, รั้งกับสิทธิในทรัพย์สินจากกฎหมายตราสามดวง, หน้า ๗.

¹³ สุราชัย ยัมประเสริฐ, เศรษฐกิจสมัยอยุธยา พ.ศ.๒๑๑๒-๒๓๑๐, วารสารเมืองโบราณ, ๓๑(๑), ๒๕๔๘, หน้า ๖๘-๙๐.

เจ้าอยู่หัว หากให้ราษฎรทั้งหลาย ผู้เปนข้าแผ่นดินอยู่ จะได้เป็นที่ราษฎรหามีได้” (พระอัยการเบตเสจร มาตรา ๕๒) จากกฎหมายนี้แสดงให้เห็นว่า แนวคิดในการเป็นเจ้าของที่ดินในสมัยอยุธยา นั้น มีแนวคิดที่ว่าที่ดินในราชอาณาจักรนั้นเป็นของพระมหากษัตริย์ การเข้าอยู่อาศัยครอบครองนั้นเป็นการพระราชทานหรือทรงพระกรุณาให้เข้าอยู่อาศัยทำกิน และหากพระมหากษัตริย์ทรงประสงค์ที่ดินแห่งใดก็ทรงที่จะโปรดให้ราษฎรออกไปจากที่ดินนั้น โดยไม่ต้องจ่ายค่าเช่าใด ๆ ด้วยแนวคิดที่ว่าที่ดินเป็นของพระมหากษัตริย์ การเข้าทำกินหรือหาประโยชน์จากที่ดินจึงต้องมีหลักเกณฑ์กำหนดว่า บุคคลต่าง ๆ สามารถมีฐานะในทางการปกครองและสังคม ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการเข้าครอบครองหรือใช้ประโยชน์จากที่ดิน โดยมีการกำหนดระบบศักดินาที่กำหนดให้แต่ละบุคคลมีสถานะที่แตกต่างกัน ตามศักดินาของแต่ละบุคคล การกำหนดศักดินาสำหรับขุนนางมีศักดินาตั้งแต่ ๔๐๐ จนถึงขุนนางระดับสูง เช่น พระยา หรือเจ้าพระยามีศักดินาสูงสุดได้ไม่เกิน ๑๐๐๐๐ ส่วนในกลุ่มคนทั่วไป ได้แก่ ไพร่และทาสนั้น ก็กำหนดให้มีระดับลดหลั่นกันไปจนศักดินาต่ำสุด คือ ยาก วนพิท ทาส ลูกทาส ให้มีศักดินาคนละ ๕ ศักดินาที่แตกต่างกันนี้ย่อมนำมาซึ่งฐานะทางสังคมการเมือง ที่มีผลต่อการเข้าครอบครองที่ดิน แรงงาน เพื่อใช้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจ

อย่างไรก็ตาม แม้ในหลักการพระมหากษัตริย์ทรงเป็นเจ้าของที่ดิน แต่มีได้ทรงหวงแหนดที่ดินนั้นไว้ พระมหากษัตริย์ทรงเชิญชวนให้ราษฎรเข้าอยู่และทำกินบนที่ดินในราชอาณาจักร เห็นได้จากหลายมาตราของกฎหมายตราสามดวง เช่น “...อนึ่งป่าดงทุ่งว่างร้างเทรหา ผู้อยู่ทำมาหากินมิได้ แลผู้ใดชักชวนราษฎรให้เข้ามาทำมาหากิน เอาส่วยสาอากรอนขึ้นพระคลัง บำนานเป็นลหุ” (พระอัยการกระบดศึก มาตรา ๖๓) หรือ “...มาตราหนึ่ง ถ้าที่นอกเมืองหลวงอันเปนแคว้นแคว้นกรุงศรีอยุธยาใช้ที่ราษฎร อย่าให้ซื้อขายแก่กัน อย่าละไว้ให้เปนทำเนาเปล่า แลให้นายบ้านนายอำเพอร้อยแขวง แลนายอากรจัดคนเข้าอยู่ในที่นั้น” (พระอัยการเบตเสจร มาตรา ๕๔) หรือหากที่นั้นถูกทิ้งร้างไว้ ๙-๑๐ ปี ให้แขวงจัดให้ราษฎรซึ่งหาที่มิได้นั้นอยู่ อย่าให้ที่นั้นถูกทิ้งร้าง (พระอัยการเบตเสจร มาตรา ๕๒) ซึ่งหากพิจารณาจากกฎหมายตราสามดวง พบว่า การจะได้มาซึ่งที่ดินหรือที่นา นั้น มีวิธีการต่าง ๆ สรุปได้ดังนี้^{๑๔}

๓.๑) การได้รับพระราชทานจากพระมหากษัตริย์

พระมหากษัตริย์ทรงพระราชทานที่ดินให้แก่บุคคลต่าง ๆ เนื่องมาจากการทำความดีความชอบ ซึ่งมีการระบุถึงตัวเลขศักดินาลดหลั่นกันตามยศ ตำแหน่งและบรรดาศักดิ์ เช่น สมเด็จเจ้าพระยา ๓๐๐๐๐ เจ้าพระยา ๑๐๐๐๐ พระยา ๑๐๐๐-๑๐๐๐๐ พระ ๑๐๐๐-๕๐๐๐ หลวง ๘๐๐-๓๐๐๐ ขุน ๒๐๐-๑๐๐๐ หมื่น ๒๐๐-๘๐๐ พัน ๑๐๐-๔๐๐^{๑๕} ซึ่งจะมีการพระราชทานที่ดินให้กับขุนนางเหล่านี้ด้วย

๓.๒) การได้รับมรดกตกทอดจากบรรพบุรุษ กฎหมายได้

กำหนดให้ที่ดินเป็นมรดกตกทอดแก่ลูกหลานได้ทำมาหากินในที่ดินนั้นสืบต่อไปได้ ทั้งนี้เพราะที่ดินนั้น

¹⁴ เรื่องวิทย์ ลิมปนาท, รัฐกับสิทธิในทรัพย์สินจากกฎหมายตราสามดวง, หน้า ๙-๑๑.

¹⁵ อคิน รพีพัฒน์, สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์: ๒๓๒๕-๒๔๑๖, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิฆเนศ), ๒๕๑๘, หน้า ๒๐๙.

ได้มีการหักล้างถ่วงน้ำหนักกัน จึงควรตกแก่ทายาท ดังการรับรองสิทธิในที่ดินของรัฐที่มีต่อเรื่องดังกล่าวว่า “...มาตราหนึ่งหัวป่าแลที่มีเจ้าของสืบสร้าง แลผู้นั้นตายได้แก่ลูกหลาน ถ้าแลผู้ใดไปแผ้วถางเอาเองท่านว่าคนผู้นั้นบังอาจ ให้หมิ่นลาหนึ่ง เปนสินไหมกึ่ง พินัยกึ่ง คินที่นั่นให้แก่พี่น้องลูกหลานมัน” (พระอาการเบตเสจร มาตรา ๕๕) สิทธิเหนือที่ดินซึ่งจะตกแก่ทายาทนี้ แม้แต่ขุนนางชั้นเจ้าเมืองก็ไม่มีสิทธิที่จะเข้าไปทำนาในที่ดินนั้น ดังที่กฎหมายระบุไว้ว่า “...มาตราหนึ่ง นาอยู่ในท้องที่แห่งราษฎรร้างหาผู้รับแก้ส่วยหลวงต่อเจ้าเมืองมิได้ แลเจ้าเมืองเอานานั้นทำ เจ้าของนาจะเอานานั้นทำ แลพิจารณาเป็นสัจใช้ ให้คงนาแก่เขา แลให้เจ้าเมืองเรียกเอาส่วยเข้าพระคลังท่านแล” (พระอาการเบตเสจร มาตรา ๔๓)

๓.๓) การบุกเบิกหักล้างถ่วงน้ำหนักจับจองที่ทำกิน การจับจองที่ดินทำกินต้องมีการแจ้งให้กับมูลนายได้รับรู้และแจ้งต่อเจ้าหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายคือ นายน้ำ นายอากรเสนากำนันนา ว่าต้องการทำกินในพื้นที่ใด ตำบลใด เจ้าหน้าที่จะเขียนฎีกาเอนตให้ไว้แก่ผู้ “เล็กรั้งโก่นสร้างใหม่” เป็นการรับรองว่าผู้นั้นได้โก่นสร้างเล็กรั้งที่ตำบลนั้นขึ้นในปีนั้น ถ้าไม่บอกเจ้าหน้าที่ถูกจับได้จะถูกลงโทษ ๖ สถาน และปรับไหมเรียกเอาค่าทางข้าวย้อนหลังไปปีหนึ่ง(พระอาการเบตเสจร มาตรา ๔๓ และพระราชกำหนดเก่า ๔๔ แสดงให้เห็นว่า การบุกเบิกจับจองที่ดินทำกินต้องมีการแจ้งให้กับมูลนายได้รับรู้ และแจ้งต่อเจ้าหน้าที่ เพื่อที่จะมีการตามเก็บภาษีทางข้าวให้กับรัฐได้

๓.๔) การที่เจ้าเมืองหรือขุนนางจัดคนเข้าอยู่อาศัยทำกิน การได้มาซึ่งที่ดินอีกวิธีหนึ่ง คือ การที่เจ้าเมืองหรือขุนนางได้จัดคนเข้าอยู่อาศัยทำกินในพื้นที่นอกกรุงศรีอยุธยา ที่ดินที่มีการจัดสรรนั้นก็จะเป็สิทธิแก่ผู้ครอบครองทำกินได้ ดังกฎหมายระบุไว้ว่า “...มาตราหนึ่ง ถ้าที่นอกเมืองหลวงอันเปนแคว้นแคว้นกรุงศรีอยุธยา ไซ้ที่ราษฎร อย่าให้ซื้อขายแก่กัน อย่าละไว้ให้เปนทำเนเปล่า แลให้นายบ้านนายอำเพอร้อยแขวง แลนายอากรจัดคนเข้าอยู่ในที่นั้น” (พระอาการเบตเสจร มาตรา ๕๔) แสดงให้เห็นว่าในสมัยอยุธยามีความต้องการที่จะให้มีการใช้ที่ดินเพื่อประโยชน์ในการทำกินมาก ดังนั้นเมื่อที่ดินว่างเปล่า เจ้าเมืองจึงมีอำนาจหน้าที่ที่จะสามารถจัดคนเข้าอยู่อาศัยทำกินได้ ทั้งนี้เพราะจะทำให้รัฐสามารถเก็บภาษีอากรได้มากตามไปด้วย

๓.๕) การซื้อที่ดินเรียกสวนไร่นา การซื้อที่ดิน ที่นาเป็นอีกวิธีหนึ่งในการได้ที่ดินมา ดังปรากฏกฎหมายกล่าวถึงการซื้อขายที่ดินว่า “...มาตราหนึ่ง ซื้อไร่นาเรียกสวนมีเอกสารเปนค้ำนับ”(พระอาการเบตเสจร มาตรา ๖๒) แสดงให้เห็นว่ามีการนำที่ดินไปซื้อขายกัน แม้ว่าในบันทึกของชาวต่างชาติจะมีความเห็นว่า การซื้อขายที่ดินนั้นไม่เป็นที่นิยมในสมัยนั้น^{๑๖} แต่คงมีการใช้วิธีนี้ในการได้ที่ดินเพิ่มเติมในการทำมาหากิน การได้มาซึ่งที่ดินด้วยวิธีต่างๆที่กล่าวมานี้ แม้ว่าคนทุกสถานะจะสามารถที่จะครอบครองที่ดินได้ และในหลักการพระมหากษัตริย์ทรงเป็นเจ้าของที่ดิน ที่สามารถจะเรียกเอาที่ดินคืนได้ แต่พระมหากษัตริย์ก็มิได้ทรงหวงแหนที่ดินนั้นไว้ พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชโบายส่งเสริมให้ราษฎรได้เข้าทำกินบนที่ว่างเปล่าเชิญชวนให้ราษฎรเข้าอยู่ในที่ ดิน แสดงให้

¹⁶ ลาลูแบร์, ซีมอง เดอ, ราชอาณาจักรสยาม Du Royaume de Siam, แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร, (พระนคร: ก้าวหน้า), ๒๕๑๐, หน้า ๒๓๓, ๓๑๖.

เห็นว่า พระมหากษัตริย์ทรงโปรดให้มีการใช้ประโยชน์ในที่ดินให้มากที่สุด เพื่อประโยชน์ของรัฐที่จะสามารถเก็บภาษีอากรได้มากขึ้นตามไปด้วย

๔) **รัฐกับการครอบครองข้าทาสผู้คนของเจ้านายและขุนนาง** การครอบครองผู้คนในสังคมอยุธยา มีลักษณะที่กำหนดให้ผู้ที่มีอำนาจเป็นใหญ่เหนือผู้ใต้ปกครองนั้นต้องอยู่ภายใต้การดูแลของผู้มีอำนาจเหนือกว่า ซึ่งในสมัยอยุธยาจะมีลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างไพร่ทาสกับเจ้านายและขุนนาง การได้มาซึ่งไพร่สมของเจ้านายและขุนนางนั้น เป็นการได้มาจากการพระราชทานของพระมหากษัตริย์ ที่พระราชทานยศศักดิ์ พร้อมเครื่องยศต่าง ๆ ให้แก่เจ้านายและขุนนาง พร้อมนี้ก็จะพระราชทานไพร่สมมาเป็นบริวารกับเจ้านายและขุนนางนั้นด้วย ดังปรากฏในพระไอยการลักษณะมรดก ว่า “...มาตราหนึ่ง สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวพระราชทานผู้คนข้างม้าแลทรัพย์สิ่งของแก่ผู้ใด ก็เปนสิทธิแก่ผู้รับพระราชทานนั้น ถ้าแลเมื่อหน้าไปเข้าคนซึ่งพระราชทานนั้นเกิดลูกชายหญิงสืบไปก็ให้เปนสิทธิแก่ผู้นั้น” (พระไอยการลักษณะมรดก มาตรา ๓๓)

การพระราชทานไพร่ทาสและทรัพย์สินต่าง ๆ ให้กับเจ้านายและขุนนางนี้จะเห็นได้ว่า สามารถเป็นทรัพย์ที่ตกทอดให้แก่ลูกหลานได้ ถ้าทรัพย์นั้นเป็นทรัพย์นอกเครื่องพิภพยา เช่น ลูกหลานของไพร่ทาสที่เกิดขึ้นหลังจากพระราชทานมาอยู่กับเจ้านายและขุนนางแล้ว ก็จะเป็นสิทธิทางมรดกให้กับลูกหลานขุนนางได้ การพระราชทานไพร่ทาสและทรัพย์สินต่าง ๆ จะพระราชทานตามยศ ตำแหน่งบรรดาศักดิ์ ดังนั้น เจ้านายและขุนนางที่มียศ ตำแหน่งที่สูงกว่าก็จะมีไพร่ทาสที่มากกว่าผู้ที่มียศตำแหน่งที่ด้อยกว่า นอกจากได้มาจากการพระราชทานแล้ว เจ้านายและขุนนางอาจหาไพร่สมเพิ่มเติมเพื่อสถานภาพและศักดิ์ศรีของเจ้านายและขุนนางเอง เช่น การซื้อคนที่เป็นทาส แล้วปล่อยให้ทาสนั้นเป็นอิสระหรือเป็นไท เนื่องจากค่าตัวหลุดเพราะเจ้าเงินยกให้ ก็จะต้องมาเป็นไพร่สมของเจ้าเงินที่ซื้อมา^{๑๗} การมีจำนวนไพร่สมในสังกัดนั้น ไม่มีการกำหนดแน่นอนว่าเจ้านายหรือขุนนางแต่ละตำแหน่งจะมีไพร่สมเท่าใด ดังนั้นวิธีนี้จึงเป็นวิธีหนึ่งในการเพิ่มจำนวนไพร่สมที่เจ้านายและขุนนางสามารถทำได้ สำหรับทาสนั้น เจ้านายและขุนนางอาจได้ทาสมาจากหลากหลายวิธีตามชนิดของทาสแต่ละประเภท ซึ่งจะพบว่า มีทั้งทาสที่ขายตัวลงเป็นทาส การเป็นทาสโดยกำเนิด การได้ทาสมาโดยการยกให้ และทาสเชลย ซึ่งทาสเหล่านี้ก็กฎหมายได้มีการกำหนดให้เจ้านายและขุนนางไม่สามารถดำเนินการตามใจชอบในการใช้แรงงาน เห็นได้จากการมีกฎหมายระบุถึงการเอาพี่น้องลูกหลานไปขายฝากไว้ในเบี้ยหนึ่งแสนขึ้นไปนั้น ได้ระบุว่า มุลนายนั้นต้อง “...ให้ค่อยใช้ค่อยสอยอย่าให้ทำร้ายแก่ผู้คนท่าน ถ้ามันหมีดี ให้เอาไปเวนแก่ผู้ขายคืนเรียกเอาเงิน” (พระไอยการทาสมาตรา ๕) แสดงให้เห็นว่า รัฐเน้นในการใช้แรงงานของทาสว่าจะต้องไม่ทำร้ายผู้คนของรัฐจนทำให้เกิดการบาดเจ็บล้มตาย

การครอบครองทาสนั้น แม้ว่ามุลนายจะโกรธเกลียดทาสนั้น แต่มุลนายก็ทำได้เพียงแค่ตีสั่งสอนเท่านั้น การจะลงโทษใด ๆ แก่ทาสนั้นกฎหมายได้ระบุว่าห้ามกระทำทาส

¹⁷ ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติสังคมไทยสมัยโบราณก่อนศตวรรษที่ ๒๕, หน้า ๑๘๔.

ถึงตาย ดังที่กำหนดว่า “...ผู้ใดค้ำเคียดแก่ข้าคนตนไซ้ ท่านให้ตี แต่ขอให้หลาบปราบแต่ขอให้กลัว ท่านมิให้ล้มตายเลย ถ้ามีคนร้ายสั่งสอนมิได้ให้ขายมันเสีย ถ้าตีมันตายให้ใหม่โดยศักดิ์มือไม้ เหลกนั้นแล” (พระไอยการทาส มาตรา ๘) นอกจากนี้ ในกฎหมายฉบับเดียวกันนี้ได้กล่าวถึงการขายฝาก คนให้แก่ขายเงินนั้นว่า หากค่าตัวต่ำกว่า ๑๔ แส่นเบี้ย “...ให้ค่อยใช้สอย ผิดพลั้งสิ่งใดทำแต่ก่อควรอย่าให้เจ้าสินข่มเหงใส่ชื่อคาไซ้ตรวนตีจำทำโดยอุก มีบาดเจ็บคั้นหักบอดประการใด ท่านว่าเจ้าสินมิชอบ” (พระไอยการทาส มาตรา ๙) แสดงให้เห็นว่ากรณีที่มีการขายคนลงไว้กับขายเงินนั้น นายเงินมีข้อจำกัดของการใช้งานคนเหล่านั้นด้วย การป้องกันมิให้มีการลงโทษถึงตายนี้แสดงให้เห็นว่า รัฐเห็นความสำคัญของแรงงานที่จะช่วยสร้างผลผลิตและประโยชน์ให้กับมูลนาย ซึ่งจะเป็นประโยชน์ทางอ้อมแก่รัฐในการเก็บภาษีอากรด้วย

จากที่กล่าวมาเห็นได้ว่า^{๑๘} ถึงแม้เจ้านายและขุนนางจะมีอำนาจเป็นใหญ่เหนือไพร่ทาสของตน แต่ก็มีข้อจำกัดในการปฏิบัติต่อไพร่ทาสในหลายกรณี เช่นมิให้ล้มตายหรือมุลนายใส่ชื่อคาจนบาดเจ็บเป็นสิ่งไม่ควรทำ ทั้งนี้เพราะรัฐให้ความสำคัญกับกำลังของผู้คนแรงงานและจำนวนคนของรัฐ ซึ่งจะมีส่วนในการเพิ่มความมั่งคั่งทางรายได้และความแข็งแกร่งด้านความมั่นคงให้กับรัฐ กฎหมายจึงกำหนดไว้เพื่อป้องกันมิให้มุลนายทำให้ผู้คนที่เป็นแรงงานไม่ว่าไพร่หรือทาสนั้นได้รับการคุ้มครองไม่ว่าจะอยู่ในสังกัดใด ดังนั้นเจ้านายหรือขุนนางก็จะมีกรอบในการครอบครองทรัพย์สินประเภทไพร่ทาสนี้

๒.๒ แนวคิดเกี่ยวกับหลักนิติธรรม เนื้อหาของหลักนิติธรรม^{๑๙} ไตซีย์ อธิบายความหมายของหลักนิติธรรมว่า หลักนิติธรรมจะต้องสัมพันธ์กับความมีอำนาจสูงสุดของรัฐสภา (Supremacy of Parliament) และบุคคลทุกคนยอมเสมอภาคกันต่อหน้ากฎหมาย ต้องตกอยู่ภายใต้กฎหมายปกครองธรรมดาของแผ่นดิน (the ordinary law of the land) ซึ่งบรรดาศาลธรรมดาทั้งหลาย (ordinary courts) จะเป็นผู้รักษาไว้ซึ่งกฎหมายดังกล่าว ซึ่งตามความหมายดังกล่าวเป็นการปฏิเสธความคิดที่จะยกเว้นมิให้บรรดาเจ้าหน้าที่ต้องเคารพต่อกฎหมาย รวมทั้งการกำหนดให้บุคคลทั้งหลายยอมต้องไม่ถูกลงโทษ หากไม่ได้กระทำการผิดกฎหมาย และไม่มีผู้ใดที่จะอยู่เหนือกฎหมายได้แม้แต่กษัตริย์ก็ตาม ทั้งนี้ ไตซีย์ยังเห็นว่า บรรดาการกระทำทั้งหลายของรัฐบาลและฝ่ายปกครองต้องอยู่ภายใต้บังคับของกฎหมาย และการกระทำนั้นต้องไม่กระทำการอันก้าวล่วงต่อสิทธิเสรีภาพของบุคคลตามที่ตนต้องการ หากปรากฏว่ารัฐบาลหรือฝ่ายปกครองได้กระทำการที่ขัดต่อกฎหมาย การกระทำดังกล่าวย่อมต้องถูกฟ้องคดีต่อศาลยุติธรรมได้ เพราะรัฐบาลหรือเจ้าหน้าที่จะมีสิทธิพิเศษเหนือกว่าประชาชนไม่ได้ จะเห็นได้ว่าหลักนิติธรรมตามแนวคิดของไตซีย์ได้มุ่งเน้นถึงความผูกพันต่อกฎหมายของฝ่ายบริหาร แต่ไม่ได้เรียกร้องให้ฝ่ายนิติบัญญัติต้องผูกพันต่อกฎเกณฑ์อื่น

¹⁸ เรื่องวิทย์ ลิมปนาท, รัฐกับสิทธิในทรัพย์สินจากกฎหมายตราสามดวง, หน้า ๑๓๓.

¹⁹ วรเจตน์ ภาคีรัตน์, วรเจตน์ ภาคีรัตน์, คำสอนว่าด้วยรัฐและกฎหมายมหาชน, (โครงการตำราและเอกสารประกอบการสอน คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ : ๒๕๕๕), หน้า ๑๖๗-๑๖๘.

ใดในการตรากฎหมาย แม้ว่าในปัจจุบัน การอธิบายเกี่ยวกับเนื้อหาของหลักนิติธรรมอาจมีแตกต่างกันในรายละเอียด แต่องค์ประกอบสำคัญของหลักนิติธรรม คือ ความคาดหวังได้ถึงการกระทำของรัฐ ความชัดเจนแน่นอนของกฎหมาย ความมั่นคงของกฎหมาย ความเป็นกฎเกณฑ์ทั่วไปของกฎหมาย ความเป็นอิสระของศาล การเคารพในหลักความยุติธรรมตามธรรมชาติ ตลอดจนความสะดวกในการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม

ซึ่งในยุคต่อมา ฟุลเลอร์ ได้อธิบายลักษณะของกฎหมายที่จะสร้างการปกครองตามหลักนิติธรรม โดยเห็นว่ากฎหมายที่จะทำให้หลักนิติธรรมปรากฏเป็นจริงได้นั้นต้องมีลักษณะสำคัญคือ

๑.๑) กฎหมายจะต้องบังคับเป็นการทั่วไปกับบุคคลทุกคน ไม่เว้นแม้แต่องค์กรเจ้าหน้าที่ของรัฐ

๑.๒) กฎหมายจะต้องได้รับการประกาศใช้อย่างเปิดเผย

๑.๓) กฎหมายจะต้องได้รับการตราขึ้นให้มีผลบังคับไปในอนาคต ไม่ใช่ตราขึ้นเพื่อใช้บังคับย้อนหลังไปในอดีต

๑.๔) กฎหมายจะต้องได้รับการตราขึ้นโดยมีข้อความที่ชัดเจน เพื่อหลีกเลี่ยงมิให้เกิดการบังคับใช้ที่ไม่เป็นธรรม

๑.๕) กฎหมายจะต้องไม่มีข้อความที่ขัดแย้งกันเอง

๑.๖) กฎหมายจะต้องไม่เรียกร้องให้บุคคลปฏิบัติในสิ่งที่ไม่อาจเป็นไปได้

๑.๗) กฎหมายต้องมีความมั่นคงตามสมควร แต่ก็จะต้องเปิดโอกาสให้แก้ไขให้สอดคล้องกับสภาพของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปได้

๑.๘) กฎหมายที่ได้รับการประกาศใช้แล้วจะต้องได้รับการบังคับให้สอดคล้องต่อกัน กล่าวคือต้องบังคับการให้เป็นไปตามเนื้อหาของกฎหมายที่ได้ประกาศใช้แล้ว

๓. การวิเคราะห์แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับสิทธิในทรัพย์สินและหลักนิติธรรมกับกรณีคำวินิจฉัยศาลรัฐธรรมนูญ ที่ ๑๓/๒๕๕๖ เรื่องพิจารณาที่ ๘/๒๕๕๖ วันที่ ๒ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๕๖ เรื่อง พระราชบัญญัติการประปาส่วนภูมิภาค พ.ศ. ๒๕๒๒ มาตรา ๓๐ ขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญ มาตรา ๔๑ หรือไม่ เมื่อพิจารณาจากแนวคิดในด้านสิทธิในทรัพย์สินและหลักนิติธรรมกับกรณีคำวินิจฉัยดังกล่าวมีประเด็นในการวิเคราะห์ดังนี้

๓.๑ กรณีข้อเท็จจริงแห่งคดีและคำวินิจฉัย ในคดีดังกล่าวมีเนื้อหาของข้อเท็จจริงแห่งคดีและคำวินิจฉัยดังนี้

๓.๑.๑ ข้อเท็จจริงในคดี คดีนี้เป็นกรณีที่ศาลปกครองกลางส่งคำโต้แย้งของผู้ฟ้อง เพื่อขอให้ศาลรัฐธรรมนูญพิจารณาวินิจฉัย ตามรัฐธรรมนูญ มาตรา ๒๑๑ ข้อเท็จจริงตามคำร้องและเอกสารประกอบ โดยผู้ฟ้องคดียื่นฟ้องการประปาส่วนภูมิภาคเป็นผู้ถูกฟ้องคดีต่อศาลปกครองกลางเพื่อขอให้ผู้ถูกฟ้องคดีชดเชยค่าเสียหาย จากการที่ผู้ถูกฟ้องคดีวางท่อน้ำรูกกล้าแดนกรรมสิทธิ์ใต้ที่ดินของผู้ฟ้องคดีทั้งสาม เนื่องจากผู้ฟ้องคดีทั้งสามเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ในที่ดิน ต่อมา

จังหวัดได้ก่อสร้างทางหลวงชนบทรुक้าที่ดินของผู้ฟ้องคดีทั้งสาม ผู้ฟ้องคดีทั้งสามได้ยื่นฟ้องจังหวัดต่อศาลจังหวัด ซึ่งศาลจังหวัดได้มีคำพิพากษาให้จังหวัดรื้อถอนทางสาธารณประโยชน์ ในส่วนที่รูก้าที่ดินของผู้ฟ้องคดีทั้งสาม แต่ในขณะที่คดีอยู่ระหว่างการพิจารณาของศาลฎีกาปรากฏว่า การประปาส่วนภูมิภาคได้วางท่อน้ำรูก้าที่ดินของผู้ฟ้องคดีทั้งสาม และเมื่อศาลฎีกาได้มีคำพิพากษาถึงที่สุดให้จังหวัดรื้อถอนการก่อสร้างทางหลวงชนบทดังกล่าวออกจากที่ดิน การดำเนินการวางท่อน้ำของผู้ฟ้องคดีจึงเป็นการรูก้าเข้ามาในที่ดินของผู้ฟ้องคดีทั้งสาม ผู้ฟ้องคดีทั้งสามจึงฟ้องต่อศาลปกครองกลางขอให้ผู้ถูกฟ้องคดีชดใช้ค่าเสียหายให้แก่ผู้ฟ้องคดีทั้งสาม นับแต่วันที่ผู้ถูกฟ้องคดีได้วางท่อน้ำรูก้าเข้ามา ในแดนกรรมสิทธิ์ใต้ที่ดินของผู้ฟ้องคดีทั้งสาม

ผู้ถูกฟ้องคดียื่นคำให้การต่อศาลปกครองกลางสรุปได้ว่า พระราชบัญญัติการประปาส่วนภูมิภาค พ.ศ. ๒๕๒๒ มาตรา ๓๐ กำหนดให้การประปาส่วนภูมิภาคมีอำนาจวางท่อน้ำผ่านที่ดินของบุคคลใด ๆ ที่มีใช้ที่ต้งสำหรับที่อยู่อาศัยโดยไม่ต้องจ่ายค่าทดแทนการใช้ที่ดินกรณีท่อน้ำมีเส้นผ่าศูนย์กลางไม่ถึงแปดสิบเซนติเมตร ซึ่งท่อน้ำที่ได้วางในที่ดินของผู้ฟ้องคดีทั้งสองมีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางเพียง ห้าสิบหกเซนติเมตร ฉะนั้นผู้ถูกฟ้องคดีจึงมีอำนาจในการวางท่อน้ำ และไม่ต้องจ่ายค่าทดแทนการใช้ที่ดิน ให้แก่ผู้ฟ้องคดีทั้งสอง ทั้งนี้กรณีเคยมีข้อเท็จจริงเช่นเดียวกับคดีนี้มาแล้ว โดยผู้ถูกฟ้องคดีเคยถูกฟ้อง ต่อศาลจังหวัดสมุทรสาคร ซึ่งศาลจังหวัดสมุทรสาครพิพากษาว่า ผู้ถูกฟ้องคดีมีสิทธิวางท่อน้ำขนาด เส้นผ่าศูนย์กลางไม่ถึงแปดสิบเซนติเมตรได้ ไม่ถือเป็นการละเมิดตามคดีหมายเลขดำที่ ๘๐/๒๕๕๑ และคดีหมายเลขแดงที่ ๑๑๙๓/๒๕๕๒ คดีถึงที่สุดเนื่องจากคู่ความทั้งสองฝ่ายไม่ได้อุทธรณ์คำพิพากษา ผู้ฟ้องคดีทั้งสองจึงไม่มีสิทธินำคดีมาฟ้องต่อศาลเพื่อเรียกค่าเสียหายจากผู้ถูกฟ้องคดี ซึ่งในระหว่างการพิจารณาของศาลปกครองกลาง ผู้ฟ้องคดีที่ ๑ และผู้ฟ้องคดีที่ ๒ ได้ยื่นคำร้อง ขอให้ศาลปกครองกลางพิจารณาส่งค่าไต่แย้งของผู้ฟ้องคดีทั้งสองให้ศาลรัฐธรรมนูญวินิจฉัยว่า พระราชบัญญัติการประปาส่วนภูมิภาค พ.ศ. ๒๕๒๒ มาตรา ๓๐ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการให้ การประปาส่วนภูมิภาคมีอำนาจใช้ทรัพย์สินของเอกชนในการวางท่อน้ำโดยไม่ต้องจ่ายเงินค่าทดแทน ชดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญ มาตรา ๔๑ หรือไม่

ศาลปกครองกลางเห็นว่า พระราชบัญญัติการประปาส่วนภูมิภาค พ.ศ. ๒๕๒๒ มาตรา ๓๐ เป็นบทบัญญัติแห่งกฎหมายที่ศาลจะใช้บังคับแก่คดี และยังไม่มีความวินิจฉัยของศาลรัฐธรรมนูญ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับบทบัญญัติดังกล่าว จึงส่งค่าไต่แย้งของผู้ฟ้องคดีทั้งสองตามทางการเพื่อขอให้ศาลรัฐธรรมนูญ พิจารณาวินิจฉัยตามรัฐธรรมนูญ มาตรา ๒๑๑

๓.๑.๒ ประเด็นวินิจฉัยแห่งคดี ประเด็นแห่งคดีที่ศาลรัฐธรรมนูญได้วินิจฉัยมีว่า พระราชบัญญัติการประปาส่วนภูมิภาค พ.ศ. ๒๕๒๒ มาตรา ๓๐ ชดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญ มาตรา ๔๑ หรือไม่ ซึ่งศาลรัฐธรรมนูญได้พิจารณาว่า รัฐธรรมนูญ มาตรา ๔๑ เป็นบทบัญญัติในหมวด ๓ ว่าด้วยสิทธิและ เสรีภาพของชนชาวไทย ส่วนที่ ๕ สิทธิในทรัพย์สิน โดยมาตรา ๔๑ วรรคหนึ่ง บัญญัติว่า สิทธิของบุคคล ในทรัพย์สินย่อมได้รับความคุ้มครอง ขอบเขตแห่งสิทธิและการจำกัดสิทธิเช่นนี้ย่อมเป็นไปตามที่กฎหมายบัญญัติ และวรรคสอง บัญญัติว่า การสืบทอดย่อม

ได้รับความคุ้มครองสิทธิของบุคคล ในการสืบทอดยกย่องเป็นไปตามที่กฎหมายบัญญัติ รัฐธรรมนูญ มาตรานี้มีเจตนารมณ์เพื่อประกันความมั่นคง ในการถือครองทรัพย์สิน บุคคลที่ได้มาซึ่งทรัพย์สินโดยชอบธรรมถึงการรับมรดกย่อมได้รับความคุ้มครอง ความเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์หรือสิทธิครอบครอง รวมทั้งสิทธิใด ๆ ในการใช้สอยหรือจำหน่ายจ่ายโอน ซึ่งสิทธิในทรัพย์สินดังกล่าวอาจถูกจำกัดได้โดยบทบัญญัติแห่งกฎหมายเท่านั้น เช่น การอายัด การยึด หรือการริบทรัพย์สินจะกระทำได้ก็แต่โดยกฎหมายให้อำนาจ เป็นต้น หลักการคุ้มครองสิทธิในทรัพย์สินดังกล่าว สอดคล้องกับปณิญาสาภว่า ด้วยสิทธิมนุษยชน ข้อ ๑๗ โดยเฉพาะในเรื่องอสังหาริมทรัพย์โดยเจ้าของ หรือผู้ครอบครองย่อมมีความผูกพันที่จะใช้หลักกรรมสิทธิ์หรือสิทธิครอบครองยกขึ้นเป็นข้อต่อสู้ ถึงความชอบธรรมในการครอบครองและใช้ประโยชน์จากอสังหาริมทรัพย์ที่ตนมีกรรมสิทธิ์หรือ สิทธิครอบครองอยู่โดยสมบูรณ์ หากแต่อาจมีการจำกัดอำนาจการจัดการทรัพย์สินของเจ้าของ หรือเจ้าของอาจจะต้องยอมรับภาระอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อประโยชน์แก่บุคคลอื่น ข้อจำกัดอำนาจกรรมสิทธิ์ ในอสังหาริมทรัพย์นั้นมีอยู่หลายประการเท่าที่ปรากฏในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ เช่น เรื่องทางจำเป็น ภาระจำยอม และการใช้สิทธิบนอสังหาริมทรัพย์ที่ต้องไม่ก่อความเดือดร้อนรำคาญแก่ผู้อื่น เป็นต้น ดังนั้น สิทธิในทรัพย์สินของบุคคลจึงอาจถูกจำกัดได้โดยกฎหมายตามความจำเป็น เพื่อประโยชน์สาธารณะหรือประโยชน์ของประเทศชาติโดยรวม แต่การจำกัดสิทธิดังกล่าวนี้ก็ต้องชอบ ด้วยหลักนิติธรรมตามรัฐธรรมนูญ มาตรา ๓ วรรคสอง ที่บัญญัติว่า การปฏิบัติหน้าที่ของรัฐสภา คณะรัฐมนตรี ศาล รวมทั้งองค์กรตามรัฐธรรมนูญและหน่วยงานของรัฐ ต้องเป็นไปตามหลักนิติธรรม และมาตรา ๒๙ วรรคหนึ่ง ที่บัญญัติว่า การจำกัดสิทธิและเสรีภาพของบุคคลที่รัฐธรรมนูญรับรองไว้ จะกระทำมิได้ เว้นแต่โดยอาศัยอำนาจตามบทบัญญัติแห่งกฎหมาย เฉพาะเพื่อการที่รัฐธรรมนูญนี้ กำหนดไว้และเท่าที่จำเป็น และจะกระทบกระเทือนสาระสำคัญของสิทธิและเสรีภาพนั้นมิได้ และวรรคสอง ที่บัญญัติว่า กฎหมายตามวรรคหนึ่งต้องมีผลใช้บังคับเป็นการทั่วไป และไม่มุ่งหมายให้ใช้บังคับแก่ กรณีใดกรณีหนึ่งหรือแก่บุคคลใดบุคคลหนึ่งเป็นการเจาะจง ทั้งต้องระบุบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญ ที่ให้อำนาจในการตรากฎหมายนั้นด้วย

สำหรับพระราชบัญญัติการประปาส่วนภูมิภาค พ.ศ. ๒๕๒๒ เป็นบทบัญญัติที่มีวัตถุประสงค์ เพื่อปรับปรุงและขยายกิจการประปาในส่วนภูมิภาคให้ดียิ่งขึ้น รวมทั้งให้มีหน้าที่ดำเนินการเกี่ยวกับ การผลิต จัดส่ง และจำหน่ายน้ำประปาในส่วนภูมิภาค โดยมาตรา ๓๐ วรรคหนึ่ง บัญญัติให้อำนาจ การประปาส่วนภูมิภาคในการเดินท่อน้ำและติดตั้งอุปกรณ์ไปได้ เหนือตาม หรือข้ามพื้นดินของบุคคลใด ๆ ในเมื่อที่ดินนั้นมีใช้ที่ตั้งโรงเรือนสำหรับอยู่อาศัย เพื่อประโยชน์ในการผลิต การส่ง และการจำหน่าย น้ำประปา ซึ่งเป็นการจัดทำบริการสาธารณะ วรรคสอง บัญญัติวิธีการสำหรับการวางท่อน้ำที่มีขนาด เส้นผ่าศูนย์กลางตั้งแต่แปดสิบเซนติเมตรขึ้นไป โดยให้การประปาส่วนภูมิภาคมีอำนาจกำหนดบริเวณที่ดิน ที่เดินท่อน้ำและติดตั้งอุปกรณ์โดยมีความกว้างจากท่อน้ำด้านละไม่เกินสองเมตรห้าสิบเซนติเมตร สำหรับท่อน้ำขนาดดังกล่าว และให้การประปาส่วนภูมิภาคทำเครื่องหมายแสดงเขตไว้ในบริเวณดังกล่าว ตามระเบียบที่รัฐมนตรีประกาศกำหนด ส่วน

วรรคสาม บัญญัติว่า ในบริเวณที่กำหนดตามวรรคสอง ให้การประปาส่วนภูมิภาคมีอำนาจรื้อถอนสิ่งก่อสร้างหรือทำขึ้น หรือตัดฟัน ต้น กิ่ง หรือรากของต้นไม้ หรือพืชผลอย่างใด ๆ ได้โดยไม่ต้องจ่ายค่าทดแทนในการที่ใช้ที่ดิน และในการรื้อถอนหรือตัดฟัน แล้วแต่กรณี ให้แก่เจ้าของหรือผู้ครอบครอง ด้วยจำนวนเงินอันเป็นธรรม เว้นแต่เจ้าของหรือผู้ครอบครอง เป็นผู้ได้รับประโยชน์ค้ำค่าในการกระทำนั้นอยู่ด้วย ในกรณีที่ไม่สามารถตกลงกันได้ ในจำนวนเงินค่าทดแทน ให้นำมาตรา ๒๙ วรรคสาม มาใช้บังคับโดยอนุโลม และวรรคสี่ บัญญัติว่า เมื่อได้มีการชดใช้ค่าทดแทนแก่เจ้าของหรือผู้ครอบครองดังกล่าวแล้ว หรือเจ้าของ หรือผู้ครอบครองเต็มใจไม่รับหรือไม่มีสิทธิรับค่าทดแทน ต่อไปจะเรียกร้องค่าทดแทนอีกมิได้ ส่วนวรรคห้า บัญญัติให้การประปาส่วนภูมิภาค แจ้งเป็นหนังสือ ให้เจ้าของหรือผู้ครอบครองทรัพย์สินที่เกี่ยวข้องทราบในกรณีที่จะดำเนินการตามความในมาตรานี้ โดยให้นำมาตรา ๒๙ วรรคหนึ่ง (๒) มาใช้บังคับโดยอนุโลม และให้สิทธิเจ้าของหรือผู้ครอบครอง ทรัพย์สินนั้นอาจยื่นคำร้องแสดงเหตุที่ไม่สมควรทำเช่นนั้นไปยังคณะกรรมการการประปาส่วนภูมิภาค เพื่อวินิจฉัยภายในสามสิบวันนับแต่วันที่ได้รับหนังสือแจ้ง โดยคำวินิจฉัยของคณะกรรมการให้เป็นที่สุด

โดยคดีนี้ ศาลรัฐธรรมนูญเห็นว่า แม้พระราชบัญญัติการประปาส่วนภูมิภาค พ.ศ. ๒๕๒๒ จะเป็นบทบัญญัติที่ให้อำนาจการประปาส่วนภูมิภาคซึ่งเป็นรัฐวิสาหกิจในการจัดทำน้ำประปา อันเป็นบริการสาธารณะของรัฐ ในด้านสาธารณูปโภค จึงต้องเอื้อให้หน่วยงานของรัฐผู้จัดทำบริการสาธารณะดังกล่าวสามารถดำเนินการได้ โดยสะดวกเพื่อรักษาประโยชน์ของส่วนรวม แต่การใช้อำนาจเช่นนี้ต้องอยู่บนหลักการเคารพสิทธิของเอกชน ผู้ที่อาจจะต้องได้รับความเดือดร้อนเสียหาย หรือถูกจำกัดสิทธิ หรือถูกรอนสิทธิอันเกิดจากการจัดทำ บริการสาธารณะเพื่อประโยชน์ของส่วนรวมดังกล่าวด้วย กล่าวคือ การที่รัฐจะใช้ทรัพย์สินอันได้แก่ที่ดิน ซึ่งประชาชนเป็นเจ้าของหรือผู้ครอบครองในทรัพย์สินนั้นอยู่ รัฐก็จำต้องชดใช้ค่าทดแทนความเสียหาย อันเป็นธรรมตามควรแก่กรณีในการใช้ประโยชน์จากทรัพย์สินดังกล่าว อันเป็นหลักการสำคัญของ การใช้อำนาจรัฐที่ปกครองในระบอบเสรีประชาธิปไตย ซึ่งเป็นหลักประกันแห่งสิทธิและเสรีภาพ ขั้นพื้นฐานตามรัฐธรรมนูญนี้ว่ารัฐจะไม่กระทำการอันใดที่เป็นการละเมิดหรือลิดรอนสิทธิเสรีภาพ ของประชาชนเกินความจำเป็น เพื่อเป็นการสร้างความมั่นใจ ว่ารัฐภายใต้การปกครองในระบอบ เสรีประชาธิปไตยที่ยึดถือหลักนิติธรรมดังที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ มาตรา ๓ วรรคสอง ที่ว่าการปฏิบัติหน้าที่ ของรัฐสภา คณะรัฐมนตรี ศาล รวมทั้งองค์กรตามรัฐธรรมนูญและหน่วยงานของรัฐ ต้องเป็นไปตาม หลักนิติธรรม โดยที่รัฐจะให้การคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชนตามที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ ซึ่งหากรัฐจะจำกัดสิทธิและเสรีภาพดังกล่าวแล้วก็ต้องเป็นไปโดยบทบัญญัติแห่งกฎหมายและภายในขอบเขตตามที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ มาตรา ๒๙ วรรคหนึ่ง ที่ว่า การจำกัดสิทธิและเสรีภาพของบุคคล ที่รัฐธรรมนูญรับรองไว้ จะกระทำมิได้ เว้นแต่โดยอาศัยอำนาจตามบทบัญญัติแห่งกฎหมาย เฉพาะเพื่อการที่รัฐธรรมนูญนี้กำหนดไว้และเท่าที่จำเป็น และจะกระทบกระเทือนสาระสำคัญแห่ง สิทธิและเสรีภาพนั้นมีได้

เมื่อพิจารณาจากเจตนารมณ์ของกฎหมายและสาระสำคัญของพระราชบัญญัติการประปาส่วนภูมิภาค พ.ศ. ๒๕๒๒ มาตรา ๓๐ แล้วเห็นว่า การประปาส่วนภูมิภาคเป็นบริการสาธารณะที่รัฐจำเป็นต้องจัดทำ หรือให้มีขึ้นอย่างต่อเนื่องเพื่อประโยชน์แก่ประชาชนและการพัฒนาประเทศในด้านสาธารณสุขและสุขอนามัยที่ดีของประชาชน อันเป็นสาธารณประโยชน์และยังมีความสำคัญต่อความมั่นคงปลอดภัย ของประเทศด้วย การเข้าไปดำเนินการต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการผลิต การส่ง และการจำหน่ายน้ำประปา รัฐมีความจำเป็นต้องให้อำนาจแก่การประปาส่วนภูมิภาคในการเดินท่อน้ำและติดตั้งอุปกรณ์ไปได้ เหนือ ตาม หรือข้ามพื้นที่ดินของบุคคลที่มีใช้ที่ตั้งของโรงเรือนหรือที่อยู่อาศัยได้ เพื่อประโยชน์แก่การดังกล่าว โดยผู้เป็นเจ้าของหรือครอบครองทรัพย์สินไม่ได้สูญเสียสิทธิในทรัพย์สินของตน เพียงแต่ถูกจำกัดสิทธิ ในการใช้สอยทรัพย์สินบางประการเท่าที่จำเป็นเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของกฎหมายเท่านั้น อย่างไรก็ตาม แม้ว่าการเข้าไปใช้บริเวณที่ดินเพื่อเดินท่อน้ำและติดตั้งอุปกรณ์ของการประปาส่วนภูมิภาค จะเป็นการกระทำ เพื่อประโยชน์สาธารณะก็ตาม แต่เจ้าของหรือผู้ครอบครองที่ดินย่อมต้องได้รับความคุ้มครองภายใต้ ขอบเขตแห่งสิทธิตามรัฐธรรมนูญด้วย การที่บทบัญญัติมาตรา ๓๐ วรรคสอง และวรรคสาม ไม่มีการระบุ ในเรื่องค่าทดแทนไว้โดยชัดแจ้งในกรณีของการวางท่อน้ำที่ไม่เป็นไปตามวรรคสอง ในกรณีท่อน้ำที่มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางไม่ถึงแปดสิบเซนติเมตร การบัญญัติไว้เช่นนี้จึงทำให้เกิดการตีความและยึดถือเป็นหลักกฎหมายว่า ถ้าท่อน้ำที่การประปาส่วนภูมิกานำมาเดินในที่ดินนั้นมีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางไม่ถึงแปดสิบเซนติเมตรแล้วการประปาส่วนภูมิกาก็ไม่ต้องจ่ายค่าทดแทนให้แก่เจ้าของหรือผู้ครอบครองที่ดิน ซึ่งเห็นว่าการนี้ไม่เป็นธรรมแก่เจ้าของหรือผู้ครอบครองที่ดิน เพราะการที่รัฐเข้าไปใช้ประโยชน์ในที่ดิน ของบุคคลแม้จะใช้เพื่อประโยชน์สาธารณะ แต่ก็เป็นการทำสิทธิในทรัพย์สินของบุคคลเสื่อมเสียไปอยู่ดี ไม่ว่าจะขนาดของท่อน้ำจะมีเส้นผ่าศูนย์กลางแปดสิบเซนติเมตรขึ้นไปหรือต่ำกว่าแปดสิบเซนติเมตรลงมาก็ตาม ประกอบกับการเดินท่อน้ำและติดตั้งอุปกรณ์นั้นก็ต้องมีการกำหนดบริเวณของที่ดินซึ่งเจ้าของหรือ ผู้ครอบครองไม่อาจใช้ประโยชน์ได้ อันเป็นการรบกวนสิทธิและเสรีภาพของประชาชนโดยไม่เป็นธรรม เมื่อพิจารณาสภาพการใช้สิทธิในที่ดินของประชาชนในปัจจุบัน บุคคลทั่วไปย่อมสามารถใช้ประโยชน์ ในที่ดินที่ตนมีกรรมสิทธิ์หรือสิทธิครอบครองได้ ทั้งพื้นที่เหนือพื้นดินและใต้ดินลงไปในระดับความลึก ห้าถึงสิบเมตรแล้วแต่ลักษณะของการใช้สอย ในขณะที่กรณีดังกล่าวเจ้าของหรือผู้ครอบครองที่ดิน กลับไม่สามารถปลูกสร้างโรงเรือนหรือสิ่งปลูกสร้างอื่น รวมทั้งการปลูกต้นไม้หรือกระทำการใดในบริเวณที่ดินที่มีการเดินท่อน้ำและติดตั้งอุปกรณ์ เนื่องจากอาจทำให้เกิดอันตรายหรือเป็นอุปสรรคต่อระบบการผลิต การส่ง หรือการจำหน่ายน้ำประปา ซึ่งกฎหมายได้บัญญัติห้ามการกระทำดังกล่าวไว้ตามพระราชบัญญัติ การประปาส่วนภูมิภาค พ.ศ. ๒๕๒๒ มาตรา ๓๑

พระราชบัญญัติการประปาส่วนภูมิภาค พ.ศ. ๒๕๒๒ มาตรา ๓๐ เฉพาะในส่วนที่มิได้ กำหนดให้การประปาส่วนภูมิกามีการชดใช้ค่าทดแทนในการใช้ที่ดินให้แก่เจ้าของหรือผู้ครอบครองที่ดิน ในกรณีที่มีการวางท่อน้ำที่มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางไม่ถึงแปดสิบเซนติเมตรไว้ จึงเป็นบทบัญญัติแห่งกฎหมาย ที่จำกัดหรือลิดรอนสิทธิในทรัพย์สินของเจ้าของหรือผู้

ครอบครองที่ดินตามรัฐธรรมนูญ มาตรา ๔๑ ซึ่งไม่สอดคล้องกับบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญ มาตรา ๒๙ วรรคหนึ่ง เนื่องจากการจำกัดสิทธิ ในทรัพย์สินของบุคคลที่รัฐธรรมนูญรับรองไว้โดยเกินความจำเป็น และกระทบกระเทือนสาระสำคัญของสิทธินั้น ทั้งยังมีลักษณะเป็นการสร้างภาระให้แก่ประชาชนเกินสมควรแก่กรณี ไม่สอดคล้องกับหลักการพื้นฐาน ของการปกครองระบอบเสรี ประชาธิปไตยที่รัฐจะต้องคุ้มครองและรับรองสิทธิในทรัพย์สินของประชาชนเป็นสำคัญ และหากมีกรณีใดที่เป็นข้อยกเว้นให้รัฐก้าวล่วงเข้าไปลดทอนสิทธิในทรัพย์สินของประชาชน รัฐจะต้องรับผิดชอบ ในการชดเชยค่าทดแทนเยียวยาที่เป็นธรรมตามควรแก่กรณี บทบัญญัติมาตรา ๓๐ แห่งพระราชบัญญัติ การประปาส่วนภูมิภาค พ.ศ. ๒๕๒๒ ในส่วนนี้ จึงขัดแย้งต่อหลักนิติธรรมตามรัฐธรรมนูญ มาตรา ๓ วรรคสอง อีกด้วย

อาศัยเหตุผลดังกล่าวข้างต้น จึงวินิจฉัยว่า พระราชบัญญัติการ ประปาส่วนภูมิภาค พ.ศ. ๒๕๒๒ มาตรา ๓๐ เฉพาะในส่วนที่บัญญัติให้การประปาส่วนภูมิภาคไม่ต้อง จ่ายค่าทดแทนในการใช้ที่ดินและ ในการรื้อถอนสิ่งก่อสร้างหรือทำขึ้นหรือตัดฟัน ต้น กิ่ง หรือรากของ ต้นไม้ หรือพืชผลอย่างใด ๆ ให้แก่ เจ้าของหรือผู้ครอบครองที่ดินในกรณีที่มีการวางท่อน้ำที่มีขนาด เส้นผ่าศูนย์กลางไม่ถึงแปดสิบเซนติเมตรไปได้ เหนือ ตาม หรือข้ามพื้นดินที่มีใช้ที่ตั้งโรงเรือนสำหรับ อยู่อาศัยเพื่อประโยชน์ในการผลิต การส่ง การจำหน่ายน้ำประปา ขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญ มาตรา ๔๑ ประกอบมาตรา ๓ วรรคสอง และ มาตรา ๒๙ เป็นอันใช้บังคับมิได้ตามรัฐธรรมนูญ มาตรา ๖

๓.๒ การวิเคราะห์หลักนิติธรรมจากคำวินิจฉัยศาลรัฐธรรมนูญ จากคำวินิจฉัย ของศาลรัฐธรรมนูญดังกล่าว เมื่อนำมาวิเคราะห์ถึงความสอดคล้องกับหลักนิติธรรม มีประเด็นในการ วิเคราะห์ดังนี้

๓.๒.๑ การวิเคราะห์ตามแนวคิดของไดซี ซึ่งอธิบายความหมายของ หลักนิติธรรมว่า หลักนิติธรรมจะต้องสัมพันธ์กับความมีอำนาจสูงสุดของรัฐสภา (Supremacy of Parliament) และบุคคลทุกคนย่อมเสมอภาคกันต่อหน้ากฎหมาย ต้องตกอยู่ภายใต้กฎหมาย ปกครองธรรมดาของแผ่นดิน (the ordinary law of the land) ซึ่งบรรดาศาลธรรมดาทั้งหลาย (ordinary courts) จะเป็นผู้รักษาไว้ซึ่งกฎหมายดังกล่าว ซึ่งตามความหมายดังกล่าวเป็นการปฏิเสธ ความคิดที่จะยกเว้นมิให้บรรดาเจ้าหน้าที่ต้องเคารพต่อกฎหมาย ซึ่งบรรดาการกระทำทั้งหลายของ รัฐบาลและฝ่ายปกครองต้องอยู่ภายใต้บังคับของกฎหมาย และการกระทำนั้นต้องไม่กระทำการอัน ก้าวล่วงต่อสิทธิเสรีภาพของบุคคลตามที่ตนต้องการ หากปรากฏว่ารัฐบาลหรือฝ่ายปกครองได้กระทำ การที่ขัดต่อกฎหมาย การกระทำดังกล่าวย่อมต้องถูกฟ้องคดีต่อศาลยุติธรรมได้ เพราะรัฐบาลหรือ เจ้าหน้าที่จะมีสิทธิพิเศษ เหนือกว่าประชาชนไม่ได้ จะเห็นได้ว่าหลักนิติธรรมตามแนวคิดของไดซีได้ มุ่งเน้นถึงความผูกพันต่อกฎหมายของฝ่ายบริหาร โดยเฉพาะหน่วยงานของรัฐที่จะต้องการเคารพใน สิทธิในทรัพย์สินของบุคคลที่เป็นสิทธิธรรมชาติของมนุษย์ เพื่อการดำรงไว้ต่อหลักความยุติธรรมตาม ธรรมชาติ อันเป็นไปตามทฤษฎีของแนวคิดของลอร์ดและทฤษฎีของรัฐในการจัดการทรัพย์สินของ ประชาชนอย่างเป็นธรรม ดังที่ศาลรัฐธรรมนูญได้ให้เหตุผลในคำวินิจฉัยว่า

“...แม้ว่าการเข้าใช้บริเวณที่ดินเพื่อเดินท่อน้ำและติดตั้งอุปกรณ์ของการประปาส่วนภูมิภาค จะเป็นการกระทำเพื่อประโยชน์สาธารณะก็ตาม แต่เจ้าของหรือผู้ครอบครองที่ดินย่อมต้องได้รับความคุ้มครองภายใต้ ขอบเขตแห่งสิทธิตามรัฐธรรมนูญด้วย การที่ทบัญญัติมาตรา ๓๐ วรรคสอง และวรรคสาม ไม่มีการระบุในเรื่องค่าทดแทนไว้โดยชัดแจ้งในกรณีของการวางท่อน้ำที่ไม่เป็นไปตามวรรคสอง ในกรณีท่อน้ำที่มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางไม่ถึงแปดสิบเซนติเมตร การบัญญัติไว้เช่นนี้จึงทำให้เกิดการตีความและยึดถือเป็นหลักกฎหมายว่า ถ้าท่อน้ำที่การประปาส่วนภูมิกานำมาเดินในที่ดินนั้นมีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางไม่ถึงแปดสิบเซนติเมตรแล้วการประปาส่วนภูมิกาก็ไม่ต้องจ่ายค่าทดแทนให้แก่เจ้าของหรือผู้ครอบครองที่ดิน ซึ่งเห็นว่ากรณีนี้ไม่เป็นธรรมแก่เจ้าของหรือผู้ครอบครองที่ดิน เพราะการที่รัฐเข้าไปใช้ประโยชน์ในที่ดิน ของบุคคลแม้จะใช้เพื่อประโยชน์สาธารณะ แต่ก็เป็นการทำให้สิทธิในทรัพย์สินของบุคคลเสื่อมเสียไปอยู่ดี ไม่ว่าขนาดของท่อน้ำจะมีเส้นผ่าศูนย์กลางแปดสิบเซนติเมตรขึ้นไปหรือต่ำกว่าแปดสิบเซนติเมตรลงมาก็ตาม ประกอบกับการเดินท่อน้ำและติดตั้งอุปกรณ์นั้นก็ต้องมีการกำหนดบริเวณของที่ดินซึ่งเจ้าของหรือผู้ครอบครองไม่อาจใช้ประโยชน์ได้ อันเป็นการรบกวนสิทธิและเสรีภาพของประชาชนโดยไม่เป็นธรรม เมื่อพิจารณาสภาพการใช้สิทธิในที่ดินของประชาชนในปัจจุบัน บุคคลทั่วไปย่อมสามารถใช้ประโยชน์ ในที่ดินที่ตนมีกรรมสิทธิ์หรือสิทธิครอบครองได้ ทั้งพื้นที่เหนือพื้นดินและใต้ดินลงไปในระดับความลึก ทำถึงสิบเมตรแล้วแต่ลักษณะของการใช้สอย ในขณะที่กรณีดังกล่าวเจ้าของหรือผู้ครอบครองที่ดิน กลับไม่สามารถปลูกสร้างโรงเรือนหรือสิ่งปลูกสร้างอื่น รวมทั้งการปลูกต้นไม้หรือกระทำการใดในบริเวณที่ดินที่มีการเดินท่อน้ำและติดตั้งอุปกรณ์ เนื่องจากอาจทำให้เกิดอันตรายหรือเป็นอุปสรรคต่อระบบการผลิต การส่ง หรือการจำหน่ายน้ำประปา ซึ่งกฎหมายได้บัญญัติห้ามการกระทำดังกล่าวไว้ตามพระราชบัญญัติ การประปาส่วนภูมิภาค พ.ศ. ๒๕๒๒ มาตรา ๓๑”

คำวินิจฉัยของศาลรัฐธรรมนูญดังกล่าวได้สะท้อนต่อหลักนิติธรรมของการเข้าใช้ทรัพย์สินของรัฐที่ต้องคำนึงถึงหลักนิติธรรม อันเป็นการคำนึงถึงสิทธิในทรัพย์สินของบุคคลกับการใช้ประโยชน์ในทรัพย์สินของบุคคล ที่รัฐต้องเคารพต่อสาระสำคัญแห่งสิทธิที่เป็นสิทธิในทางธรรมชาติของมนุษย์และการสร้างความเป็นธรรมต่อการที่รัฐจะไม่ก้าวล่วงต่อสิทธิของบุคคลหรือการกำหนดมาตรการที่เหมาะสมต่อการกระทบกระเทือนต่อสาระสำคัญแห่งสิทธิของบุคคล

๔.๒ การวิเคราะห์ตามหลักของฟุลเลอร์ แนวคิดของฟุลเลอร์ที่เห็นว่าการกฎหมายที่จะทำให้หลักนิติธรรมปรากฏเป็นจริงได้นั้นต้องมีลักษณะสำคัญประการหนึ่ง คือ กฎหมายจะต้องได้รับการตราขึ้นโดยมีข้อความที่ชัดเจน เพื่อหลีกเลี่ยงมิให้เกิดการบังคับใช้ที่ไม่เป็นธรรม ซึ่งในกรณีของคดีดังกล่าวจะเห็นได้ว่า เป็นการบังคับใช้กฎหมายที่ไม่เป็นธรรม ดังประเด็นที่ศาลรัฐธรรมนูญได้วินิจฉัยว่า

“...พระราชบัญญัติการประปาส่วนภูมิภาค พ.ศ. ๒๕๒๒ มาตรา ๓๐ เฉพาะในส่วนที่มีได้กำหนดให้การประปาส่วนภูมิกามีการขดใช้ค่าทดแทนในการใช้ที่ดินให้แก่เจ้าของหรือผู้ครอบครองที่ดิน ในกรณีที่มีการวางท่อน้ำที่มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางไม่ถึงแปด

สิบเซนติเมตรไว้ จึงเป็นบทบัญญัติแห่งกฎหมาย ที่จำกัดหรือลดทอนสิทธิในทรัพย์สินของเจ้าของ หรือผู้ครอบครองที่ดินตามรัฐธรรมนูญ มาตรา ๔๑ ซึ่งไม่สอดคล้องกับบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญ มาตรา ๒๙ วรรคหนึ่ง เนื่องจากเป็นการจำกัดสิทธิ ในทรัพย์สินของบุคคลที่รัฐธรรมนูญรับรองไว้ โดยเกินความจำเป็น และกระทบกระเทือนสาระสำคัญของสิทธินั้น ทั้งยังมีลักษณะเป็นการสร้าง ภาระให้แก่ประชาชนเกินสมควรแก่กรณี ไม่สอดคล้องกับหลักการพื้นฐาน ของการปกครอง ระบอบเสรีประชาธิปไตยที่รัฐจะต้องคุ้มครองและรับรองสิทธิในทรัพย์สินของประชาชนเป็นสำคัญ และหากมีกรณีใดที่เป็นข้อยกเว้นให้รัฐก้าวล่วงเข้าไปลดทอนสิทธิในทรัพย์สินของประชาชน รัฐ จะต้องรับผิดชอบในการชดเชยค่าทดแทนเสียหายที่เป็นธรรมตามสมควรแก่กรณี บทบัญญัติมาตรา ๓๐ แห่งพระราชบัญญัติการประปาส่วนภูมิภาค พ.ศ. ๒๕๒๒ ในส่วนนี้ จึงขัดแย้งต่อหลักนิติธรรมตาม รัฐธรรมนูญ มาตรา ๓ วรรคสอง อีกด้วย”

คำวินิจฉัยของศาลรัฐธรรมนูญดังกล่าวได้สะท้อนต่อการเสริมสร้างหลักนิติ ธรรมของหน่วยงานรัฐ ที่จะต้องคำนึงถึงการบังคับใช้กฎหมายที่เป็นธรรมในกรณีของรัฐเข้าไปใช้ ทรัพย์สิน โดยจะต้องคำนึงถึงมาตรการหรือการบังคับใช้กฎหมายต่อบุคคลที่ถูกกระทบกระเทือนต่อ สิทธิในทรัพย์สินของตนที่เป็นลักษณะของการก้าวล่วงต่อสิทธิของบุคคลให้เหมาะสมของรัฐในการ บังคับใช้กฎหมาย ซึ่งเป็นสิ่งที่หน่วยงานของรัฐจะต้องคำนึงถึงหลักการสำคัญของหลักนิติธรรม ประการหนึ่งรัฐจะต้องบังคับใช้กฎหมายที่เป็นธรรมด้วย มิใช่การบังคับตามกฎหมายไปในทางที่จะ กระทบกระเทือนต่อสาระสำคัญของสิทธิโดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อสิทธิในทางธรรมชาติของมนุษย์

สรุป

สิทธิในทางทรัพย์สินเป็นสิทธิพื้นฐานของบุคคลที่รัฐไม่อาจพรากจากบุคคลได้ การที่รัฐจะเข้า ใช้ทรัพย์สินของบุคคลต่างๆ จึงไม่อาจอ้างแต่บทบัญญัติแห่งกฎหมายเพื่อการบังคับใช้ต่อบุคคลใน ทรัพย์สิน แต่จะต้องคำนึงถึงความเป็นธรรมต่อการบังคับใช้กฎหมายที่มีลักษณะของการ กระทบกระเทือนต่อสาระสำคัญของสิทธิพื้นฐานดังกล่าว โดยการกำหนดมาตรการหรือแนวทางที่ เหมาะสมเพื่อให้การบังคับใช้กฎหมายมีความเป็นธรรมและสอดคล้องต่อหลักสิทธิพื้นฐานของมนุษย์ เพื่อให้การดำเนินการบังคับใช้กฎหมายและการคุ้มครองหลักนิติธรรมของหน่วยงานของรัฐในการ บังคับใช้กฎหมายให้เกิดความเป็นธรรมในสังคม ซึ่งเป็นสิ่งที่หน่วยงานภาครัฐจะต้องยึดถือในการ ดำเนินการใช้อำนาจรัฐที่ต้องเป็นไปตามหลักนิติธรรมที่บทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญตามมาตรา ๓ ได้ บัญญัติให้การปฏิบัติหน้าที่ของหน่วยงานของรัฐต้องเป็นไปตามหลักนิติธรรม

บรรณานุกรม

ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติสังคมไทยสมัยโบราณก่อนศตวรรษที่ ๒๕, (พิมพ์ครั้งที่ ๓), (กรุงเทพฯ: ต้นอ่อน แกรมมี่). เรื่องวิทย์ ลิ้มปนาท, รัฐกับสิทธิในทรัพย์สินจากกฎหมายตราสามดวงวารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ปีที่ ๒๓ ฉบับที่ ๔๒ (พฤษภาคม – สิงหาคม), ๒๕๕๘.

ลาอุแบร์, ซีมอง เดอ, ราชอาณาจักรสยาม Du Royaume de Siam, แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร, (พระนคร: ก้าวหน้า), ๒๕๑๐.

วรเจตน์ ภาคีรัตน์, วรเจตน์ ภาคีรัตน์, คำสอนว่าด้วยรัฐและกฎหมายมหาชน, (โครงการตำราและเอกสารประกอบการสอน คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ : ๒๕๕๕).

วรางคณา นิพัทธ์สุขกิจ, หนึ่งกวาง ไม้ฝาง ช้าง ของป่า การค้าอยุธยาสมัยพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓, (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ), ๒๕๕๐.

สรวิชญ์ วงษ์สะอาด, แนวความคิดเรื่องสิทธิในทรัพย์สินของจอห์น ล็อค:

<https://www.gotoknow.org/posts>

/๕๖๖๑๐๗.

สมบัติ อารังธัญวงศ์, การเมือง : แนวความคิดและการพัฒนา, พิมพ์ครั้งที่ ๙ (กรุงเทพฯ : โครงการเอกสารและตำรา คณะรัฐประศาสนศาสตร์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์), ๒๕๔๒.

สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ, เศรษฐกิจสมัยอยุธยา พ.ศ.๒๑๑๒-๒๓๑๐, วารสารเมืองโบราณ, ๓๑(๑), ๒๕๔๘. เสถียร หอมขจร, ทฤษฎีการเมืองและจริยธรรม ๒, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง), ๒๕๔๐.

อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว., สังคมไทยในกฎหมายตราสามดวง: โครงสร้างในกระดองกฎหมายในกฎหมายตราสาม ดวงกับสังคมไทย, (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ), ๒๕๓๕.

อคิน รพีพัฒน์, สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์: ๒๓๒๕-๒๔๑๖, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิมพ์เณศ), ๒๕๑๘.